

ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ ΑΛΙΑΡΤΟΥ
ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΤΟΣ : 2013 -1024
ΤΕΤΡΑΜΗΝΟ : Πρώτο
ΤΑΞΗ : Πρώτη Λυκείου
ΑΛΙΑΡΤΟΣ , 27 / 01/2014

ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ :

« Η καθημερινή ζωή στην κλασική Αθήνα »

Στην ερευνητική εργασία συμμετείχαν αλφαβητικά οι μαθητές :

**Δήμου Σωτήρης, Δούκας Κωνσταντίνος, Κασσιώνης Παναγιώτης,
Κουτρουμάνου Ευαγγελία, Κοταπήτας Γρηγόρης, Μιχοπούλου Παρασκευή,
Νακούτση Ευαγγελία, Ντασιώτης Δημήτρης, Ντασιώτης Θεοφάνης,
Παρασκευάς Θεόδωρος, Πισίνα Μαρία, Τσαρουχά Αγγελική , Τσιάρας Χρήστος,
Τσιώλης Φώτης**

Υπεύθυνη Καθηγήτρια : Πολυτάρχου Σοφία (ΠΕΟ2 Φιλόλογος)

Σύνθεση ομάδων και εργασίες που ανέλαβαν :

Ομάδα 1^η

Κοινωνική διαστρωμάτωση και Αθηναϊκό πολίτευμα

Τσιώλης Φώτης Νακούτση Ευαγγελία Λήμου Σωτήρης	Ερωτήματα : Ποιες ήταν οι κοινωνικές τάξεις στην κλασική Αθήνα ; Ποιος ήταν ο ρόλος των δούλων στην αθηναϊκή κοινωνία; Ποια ήταν η μορφή του αθηναϊκού πολιτεύματος; Ποιος ήταν ο ρόλος της εκκλησίας του Δήμου στην αθηναϊκή κοινωνία ; Πως συνδέεται το πολίτευμα της Αθήνας με την ακμή της πόλης σε όλους τους τομείς;
---	---

Ομάδα 2^η

Η Εκπαίδευση στην κλασική Αθήνα

Τσαρουχά Αγγελική Κοταπήτας Γρηγόρης Ντασιώτης Δημήτρης	Ερωτήματα: Ποια ήταν τα βασικά στάδια της εκπαίδευσης των παιδιών της Αθήνας (αγόρια – κορίτσια); Ποιοι ήταν οι κύριοι φορείς παιδείας στην κλασική Αθήνα; Ποιος ήταν ο στόχος της αθηναϊκής εκπαίδευσης; Ποια ήταν η μορφή της ανώτερης εκπαίδευσης στην Αθήνα;
--	---

Ομάδα 3^η

Θρησκεία και μεγάλες θρησκευτικές γιορτές στην Αθήνα

Μιχοπούλου Παρασκευή Παρασκευάς Θεόδωρος Κασσιώνης Παναγιώτης	Ερωτήματα : Ποιος ο ρόλος της Θρησκείας στην πόλη της Αθήνας ; Ποια ή ποιες είναι οι πιο σημαντικές αθηναϊκές θρησκευτικές εκδηλώσεις ; Ποια είναι η σχέση του αρχαίου ελληνικού δράματος με τη θρησκευτική λατρεία;
--	---

Ομάδα 4^η

Εργασία και επαγγέλματα στην πόλη της Αθήνας και την ύπαιθρο

Ντασιώτης Θεοφάνης Πισίνα Μαρία Κωνσταντίνος Δούκας	Ερωτήματα : Ποια επαγγέλματα προτιμούσαν οι Αθηναίοι της κλασικής εποχής; Ποιες ήταν οι κύριες ενασχολήσεις τους στην Αθηναϊκή ύπαιθρο (γεωργία , κυνήγι , ψάρεμα) ;
--	--

Ομάδα 5^η

Ενδυμασία , ψυχαγωγία και παιχνίδια στην κλασική Αθήνα.

**Κουτρομάνου Ευαγγελία
Τσιάρας Χρήστος**

Ερωτήματα : Ποια είναι τα βασικά στοιχεία της ενδυμασίας και την κόμμωσης των Αθηναίων;
Πως περνούσαν οι Αθηναίοι τον ελεύθερο χρόνο τους;
Ποιος ήταν ο ρόλος των συμποσίων στην αθηναϊκή κοινωνία της κλασικής εποχής ;
Ποια είναι τα αγαπημένα τους παιχνίδια ;

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Κοινωνική διαστρωμάτωση και αθηναϊκό πολίτευμα.....σελ. 7 – 15

- α. Ελεύθεροι πολίτες, μέτοικοι και δούλοι σελ. 8-9
- β. Το αθηναϊκό πολίτευμα της άμεσης δημοκρατίας σελ. 9 – 12
- γ. Η εκκλησία του Δήμουσελ. 12-13
- δ. Η Βουλή των 500 σελ. 13-14
- ε. Άρειος Πάγος και Ηλιαία..... σελ. 14 – 15
- στ. Αδυναμίες της αθηναϊκής δημοκρατίας σελ. 15

2. Η εκπαίδευση στην κλασική Αθήνα σελ. 16 – 25

- α. Η διαμόρφωση της εκπαίδευσης στον ελλαδικό χώρο και την Αθήνα.....σελ. 17-18
- β. Πρώτη περίοδος της ιστορίας της αθηναϊκής εκπαίδευσης σελ. 18
- γ. Η εκπαίδευση στην Αθήνα την κλασική εποχή..... σελ. 18- 20
- δ. Ανώτερες σπουδές..... σελ. 20-21
- ε. Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση αν και είναι αναγκαία δεν είναι υποχρεωτική σελ. 21- 23

3. Η Θρησκεία στην κλασική Αθήνα σελ. 24 – 25

- α. Η σχέση των αρχαίων Ελλήνων με τη θρησκεία..... σελ. 25
- β. Η επίσημη θρησκεία των κλασικών χρόνων σελ. 25 – 26
- γ. Θρησκευτικές γιορτές στα κλασικά χρόνια σελ. 26 – 27
- δ. Τα Παναθήναια σελ. 27 – 28
- ε. Τα Μεγάλα ή εν άστει Διονύσια σελ. 29

4. Επαγγέλματα και Εργασία στα κλασικά χρόνια σελ. 30 – 35

Εισαγωγή σελ. 31

Επαγγέλματα της πόλης..... σελ. 31 - 32

α. Ιατροδιδάσκαλοι και γιατροί σελ. 31

β. Αγγειοπλάστεςσελ. 32

γ. Βυρσοδέψες.....σελ. 32

δ. Υφαντουργία και κατασκευή υφασμάτων και ειδών ένδυσηςσελ. 32

ε. Τοκογλυφία και τοκογλύφοι σελ. 32

Επαγγέλματα της υπαίθρου σελ. 33 – 34

α. Γεωργοί/γεωργία..... σελ. 33

β. Κτηνοτρόφοι/κτηνοτροφία.....σελ. 33

γ. Κυνήγι	σελ. 33 – 34
δ. Ψάρεμα	σελ. 34
ε. Λατόμοι και μεταλλωρύχοι.....	σελ. 34

Δούλοι	σελ.34- 35
--------------	------------

5. Ενδυμασία- Ψυχαγωγία και Παιχνίδιασελ. 36 – 42

ΕΝΔΥΜΑΣΙΑ	σελ. 37 - 39
α. Ενδυμασία	σελ. 37 – 38
α. Περιποίηση των μαλλιών.....	σελ. 38 – 39
γ. Κοσμήματα	σελ. 39
δ. Καλλυντικά και αρώματα.....	σελ. 39

ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ

Θεατρικές παραστάσεις	σελ. 39 – 40
-----------------------------	--------------

ΔΙΑΤΡΟΦΗ.....	σελ. 40
---------------	---------

ΣΥΜΠΟΣΙΑ	σελ. 40 – 41
----------------	--------------

Παιχνίδια	σελ. 42
-----------------	---------

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑσελ. 43

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αυτό το τετράμηνο μια ομάδα δεκατεσσάρων μαθητών της πρώτης Λυκείου αναλάβαμε την ερευνητική εργασία με θέμα « Η καθημερινή ζωή στην κλασική Αθήνα». Από την πρώτη στιγμή αντιμετωπίσαμε αρκετές δυσκολίες κυρίως όσον αφορά στα επιμέρους θέματα τα οποία θα προσεγγίζαμε . Η κλασική Αθήνα και κυρίως η καθημερινότητα στην Αθήνα είναι ένα θέμα που αγγίζει μια πληθώρα επιμέρους θεμάτων μικρότερης ή μεγαλύτερης σημασίας. Τελικά καταλήξαμε να ασχοληθούμε με αυτά που κυρίως μας ενδιαφέρουν αλλά και που αντικατοπτρίζουν αυτό που έχουμε όλοι στο νου μας όταν αναφερόμαστε στην κλασική Αθήνα.

Συγκεκριμένα , πέντε διαφορετικές ομάδες (αν και ολιγομελείς) ασχοληθήκαμε με το αθηναϊκό πολίτευμα και την κοινωνική διαστρωμάτωση στην Αθήνα, την εκπαίδευση (δίνοντας έμφαση στην εκπαίδευση αγοριών κοριτσιών αλλά και στον ιδιωτικό χαρακτήρα της αθηναϊκής παιδείας) , τη θρησκεία και τις μεγάλες αθηναϊκές γιορτές (Παναθήναια και Μεγάλα ή εν άστει Διονύσια). Επίσης με τα επαγγέλματα των Αθηναίων (διακρίνοντάς τα σε επαγγέλματα της πόλης και της υπαίθρου) αλλά και την ένδυση , την κόμμωση , την ψυχαγωγία και τα παιχνίδια .

Σκοπός της εργασίας μας ήταν κυρίως να έρθουμε σε επαφή με την αθηναϊκή κοινωνία της κλασικής εποχής , να θυμηθούμε πράγματα που έχουμε ξεχάσει, να μάθουμε άλλα , να κατανοήσουμε καλύτερα την εποχή και τους ανθρώπους της.

Τέλος , αξίζει να σημειώσουμε ότι το γεγονός πως ένας τεράστιος αριθμός ιστοσελίδων ασχολείται μ ' αυτό το θέμα μας οδήγησε να χρησιμοποιήσουμε κυρίως βιβλία απ ' τη σχολική βιβλιοθήκη αλλά και τα σχολικά μας βιβλία . Διαβάσαμε πολλά , επιλέξαμε αυτά που ήταν πιο προσιτά (ή καλύτερα πιο κατανοητά) σε μας, γράψαμε πολλά , «διαγράψαμε» εξίσου πολλά και καταλήξαμε σε ένα «ικανοποιητικό» αποτέλεσμα.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΡΩΜΑΤΩΣΗ
ΑΘΗΝΑΪΚΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ

A. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΡΩΜΑΤΩΣΗ

Η κοινωνική κατάσταση κατά την κλασική περίοδο σταθεροποιήθηκε. Κατά τον 5ο αιώνα η κοινωνική διαστρωμάτωση στην Αθήνα είναι: πολίτες, μέτοικοι και δούλοι. Πολιτικά δικαιώματα είχαν μόνον οι πολίτες. Οι μέτοικοι ήταν ξένοι που κατοικούσαν στην Αθήνα απασχολούμενοι ως τεχνίτες και έμποροι και δεν είχαν δικαίωμα γαιοκτησίας. Οι τρεις αυτές κατηγορίες δεν αποτελούσαν κοινωνικές τάξεις αλλά νομικές κατηγορίες. Η διαφοροποίηση των κοινωνικών στρωμάτων αυτών σχετιζόταν με το πλούτο, το ποσοστό της ελευθερίας των ατόμων και τις δυνατότητες συμμετοχής στα κοινά. Η επίτευξη αυτής της κοινωνικής δομής πραγματοποιήθηκε με την υιοθέτηση λύσεων που στην Αθήνα ανέλαβε να προωθήσει ο Κλεισθένης, οι οποίες αποτέλεσαν την βάση για την εδραίωση του Αθηναϊκού Δημοκρατικού πολιτεύματος.

Ελεύθεροι πολίτες

Οι ευγενείς, ως ιδιοκτήτες μεγάλων γεωργικών εκτάσεων, συνεχίζουν να έχουν κατά την κλασική περίοδο ξεχωριστή θέση στην ελληνική κοινωνία. Οι ευγενείς είχαν δικαιώματα στη σχολή και περιφρονούσαν τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα γιατί υποχρεώνονταν να κερδίζουν την ζωή τους με κάποια ασχολία. Αυτόν τον απεριόριστο ελεύθερο χρόνο τους τον διαθέτουν σε αθλητικά παιχνίδια, σε αρματοδρομίες, σε κυνήγια και κάθε είδους άλλη εκδήλωση. Από την τάξη των ευγενών προέρχονταν η πλειονότητα εκείνων που έπαιρναν μέρος στους Ολυμπιακούς αγώνες. Οι ευγενείς είχαν επίσης περισσότερες πιθανότητες πρόσβασης στα ανώτερα αξιώματα σε σχέση με τους άλλους πολίτες.

Τα μεσαία στρώματα

Στην Αθήνα των κλασικών χρόνων οι πολίτες οι οποίοι άνηκαν στα μεσαία στρώματα ασχολούνταν κατά κανόνα με την γεωργία, καλλιεργώντας μέτριες εκτάσεις γης και ζούσαν κυρίως στην ύπαιθρο παρά στο άστυ. Γι' αυτό το λόγω, επειδή ζούσαν στην ύπαιθρο, είχαν περιορισμένες δυνατότητες ανάληψης πολιτικών δικαιωμάτων. Καθώς θα έπρεπε να έχουν υποχρεωτική παρουσία στο άστυ και να παραμελήσουν τις αγροτικές τους εργασίες. Συνήθως δεν συμμετείχαν στις συνεδριάσεις της εκκλησίας του δήμου εκτός και αν υπήρχε κάποιο σημαντικό θέμα. Ωστόσο υπήρχαν και αρκετοί εκπρόσωποι των μεσαίων στρωμάτων που ζούσαν στην πόλη ως ανεξάρτητοι επαγγελματίες, τεχνίτες, έμποροι ή βιοτέχνες, εργάζονταν μαζί με λίγους δούλους και αποκτούσαν ένα μέσο εισόδημα. Τέλος στα θεατρικά έργα της κλασικής περιόδου ο χορός πολλές φορές αποτελείται από άνδρες αυτών των στρωμάτων.

Τα κατώτερα στρώματα

Ένα σημαντικό μέρος των πολιτών ζούσε σε συνθήκες που ήταν κοντά στα όρια της ανέχειας. Πρόκειται για τους γεωργούς που είχαν σχετικά μικρούς κλήρους ή τους ιδιοκτήτες μικρών, κατά βάση ατομικών επιχειρήσεων ή τέλος τους ελεύθερους τεχνίτες που απασχολούνταν ως μισθωτοί στα δημόσια έργα ή και στις ιδιωτικές επιχειρήσεις. Αυτοί εργάζονταν σκληρά και στην κλασική Αθήνα κινδύνευαν να περιπέσουν σε κατάσταση δουλείας, αν δεν ήταν σε θέση να εξοφλήσουν τα χρέη

τους. Όμως συμμετείχαν σε όλες τις εκδηλώσεις της πόλης, αντιμετώπιζονταν από την πολιτεία ισότιμα σε σχέση με τους πολίτες των ανώτερων στρωμάτων. Στρατεύονταν ως ψιλοί ή ερέτες.

Μέτοικοι

Οι μέτοικοι αποτελούσαν μια τάξη ελεύθερων ανθρώπων, που λόγω καταγωγής δεν ήταν δυνατόν να γίνουν δεκτοί ως πολίτες με πλήρη πολιτικά δικαιώματα ακόμη και αν ήταν νόμιμα εγκατεστημένοι σε μια πόλη. Πλήρωναν φόρο το <<το μετοίκιον>> ο οποίος ήταν σταθερός στις 12 δραχμές ετησίως για τους άνδρες και 6 δραχμές για τις γυναίκες. Σε αδυναμία πληρωμής του φόρου οι μέτοικοι κινδύνευαν να γίνουν δούλοι. Οι μέτοικοι ασχολούνταν με την επιστήμη, την φιλοσοφία κλπ. Πολλοί μέτοικοι ήταν ονομαστοί επιστήμονες, φιλόσοφοι, ποιητές και καλλιτέχνες όπως ο Αναξαγόρας, ο Δημόκριτος, ο Αριστοτέλης και πολλοί άλλοι οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα όχι από ανάγκη αλλά γιατί εκτιμούσαν την αθηναϊκή δημοκρατία. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις όταν οι υπηρεσίες τους ήταν σημαντικές, οι μέτοικοι μπορούσαν να γίνουν ισοτελείς και να αποκτήσουν ορισμένα απ' τα δικαιώματα που είχαν οι γνήσιοι πολίτες.

Δούλοι

Οι δούλοι στην κλασική εποχή προέρχονταν από αιχμαλωσία που μπορεί να προήλθε από πόλεμο ή πειρατική επιδρομή. Οι δούλοι στην συντριπτική τους πλειονότητα ήταν <<βάρβαροι>>. Όπως μας πληροφορεί ο Ηρόδοτος οι βάρβαροι λαοί, όπως οι Θράκες, πούλησαν οι ίδιοι τα παιδιά τους ως δούλους προφανώς για να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα που δημιουργούσε η πολυτεχνία. Στην Αθήνα οι πωλήσεις των δούλων γίνονταν στην αγορά μια φορά το μήνα. Ο δούλος ανέβαινε στο λίθο πώλησης και ο πωλητής εκθείαζε τα προσόντα και τα ελαττώματα τους. Η ποιότητα της ζωής των δούλων καθοριζόνταν από το επάγγελμα τους. Όσοι εργαζόνταν στα μεταλλεία και τους χειρόμυλους είχαν αξιολύπητη ζωή, ενώ καλύτερη μοίρα είχαν οι τεχνίτες και οι αγρότες. Το καλύτερο επίπεδο ζωής είχαν εκείνη που είχαν υψηλή εξειδίκευση (π.χ. Ζωγράφοι) και οι δημόσιοι δούλοι.

B. ΤΟ ΑΘΗΝΑΪΚΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΤΗΣ ΑΜΕΣΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Οι δυνατότητες που είχαν οι ευγενείς να επεμβαίνουν στα πολιτικά πράγματα και να επιχειρούν την επιβολή ολιγαρχικών ή και τυραννικών καθεστώτων, προκάλεσε αντιδράσεις και οδήγησε στην υιοθέτηση λύσεων που θα απέτρεπαν αυτό το ενδεχόμενο. Στην Αθήνα, το έργο αυτό ανέλαβε να προωθήσει (508-504 π. Χ.) ο Κλεισθένης, προτείνοντας ορισμένες τροποποιήσεις στο πολίτευμα του Σόλωνα. Οι μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα το 594 π. Χ. απέβλεπαν στην αποτροπή της πολιτικής, οικονομικής και ηθικής πτώσης των Αθηναίων και έδωσαν τον πρώτο περιεκτικό κώδικα νόμου στην πόλη. Μερικές από αυτές τις μεταρρυθμίσεις απέτυχαν βραχυπρόθεσμα, αλλά πιστώνονται γενικά για την τοποθέτηση των θεμελίων της Αθηναϊκής Δημοκρατίας. Το πολίτευμα πάντως που δημιούργησε ο Σόλων δεν ήταν καθαρά δημοκρατικό, αλλά ένα ανάμικτο τιμοκρατικό σύστημα θεσμών.

Μετά την τυραννία των Πεισιστρατιδών, ο Κλεισθένης πρότεινε μια πλήρη μεταρρύθμιση του συστήματος της κυβέρνησης, που εγκρίθηκε αργότερα από την Εκκλησία του Δήμου. Ο Κλεισθένης αναδιοργάνωσε τον πληθυσμό σε 10 φυλές, κάθε

μία από τις οποίες περιελάμβανε 3 τριττύες και 10 δήμους. Οι πολίτες κάθε φυλής είχαν διαφορετική κοινωνικοοικονομική προέλευση αλλά ήταν πολιτικά ίσοι μεταξύ τους και με τους πολυάριθμους νεοπολίτες που είχαν γίνει δεκτοί σε αυτές ως μέλη, και στους οποίους ο Κλεισθένης είχε παραχωρήσει πλέον πολιτικά δικαιώματα. Ο Κλεισθένης εισήγαγε την αρχή της ισότητας των δικαιωμάτων για όλους (ισονομία), επεκτείνοντας έτσι την πρόσβαση στην εξουσία σε περισσότερους πολίτες. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η λέξη “δημοκρατία” χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τους Αθηναίους για να καθορίσουν το νέο σύστημα κυβέρνησης τους.

Ο οστρακισμός επίσης ήταν ένα καινούργιο μέτρο του Κλεισθένη για την προστασία του πολιτεύματος. Οι πολίτες μπορούσαν να γράψουν επάνω σε ένα όστρακο το όνομα κάποιου θεωρούσαν επικίνδυνο για το πολίτευμα. Αν οι ψήφοι έφθαναν τις 6.000, τότε ο άνθρωπος αυτός εξοριζόταν αμέσως από την Αθήνα για δέκα χρόνια, χωρίς όμως να χάνει την περιουσία του και τα πολιτικά του δικαιώματα. Το σύνταγμα του Κλεισθένη διαφοροποιήθηκε τα επόμενα χρόνια και κυρίως μετά τους μηδικούς πολέμους, όταν οι κατώτερες τάξεις-ζευγίτες και θήτες – που είχαν συνεισφέρει σημαντικά στη νίκη εναντίον των Περσών απαίτησαν έναν μεγαλύτερο προσωπικό λόγο στην διακυβέρνηση της πόλης τους. Οι άρχοντες εκλέγονται πια με κλήρωση και μειώνονται οι αρμοδιότητες του Αρείου Πάγου.

Προς το τέλος της δεκαετίας του 460 ο Εφιάλτης και ο Περικλής ριζοσπαστικοποιούν ακόμα περισσότερο την Αθηναϊκή Δημοκρατία προς όφελος των φτωχότερων στρωμάτων. Η κατώτερη και φτωχότερη πια τάξη την θητών μπορούσε να διεκδικήσει θέσεις στις δημόσιες υπηρεσίες. Τέλος, το 451 π. Χ. ψηφίστηκε νόμος που εισηγήθηκε ο Περικλής, σύμφωνα με τον οποίο πολιτικά δικαιώματα αποκτούσαν μόνο όσοι είχαν και τους δύο γονείς Αθηναίους πολίτες. Αυτή η ρύθμιση αφαιρέσε κάθε δυνατότητα ενίσχυσης της δύναμης των ευγενών, μέσω επιγαμιών με ισχυρά αριστοκρατικά γένη άλλων πόλεων.

“Το πολίτευμα που έχουμε σε τίποτα δεν αντιγράφει τα ξένα πολιτεύματα. Αντίθετα, είμαστε πολύ περισσότερο εμείς παράδειγμα για τους άλλους, παρά μιμητές τους. Το πολίτευμα μας λέγεται Δημοκρατία, επειδή την εξουσία δεν την ασκούν λίγοι πολίτες, αλλά όλος ο λαός”. Όλοι οι πολίτες είναι ίσοι μπροστά στο νόμο για τις ιδιωτικές τους διαφορές. Για τα δημόσια αξιώματα προτιμώνται εκείνοι που είναι ικανοί και τα αξίζουν και όχι εκείνη που ανήκουν σε μια ορισμένη τάξη. Κανείς, αν τύχει και δεν έχει κοινωνική θέση ή αν είναι φτωχός, δεν εμποδίζεται γι' αυτό να υπηρετήσει την

πολιτεία, αν έχει κάτι άξιο να προσφέρει. Στη δημόσια ζωή μας είμαστε ελεύθεροι, αλλά και στις καθημερινές μας σχέσεις δεν υποβλέπουμε ο ένας τον άλλο, δε θυμώνουμε με το γείτονά μας αν διασκεδάξει και δεν του δείχνουμε όψη πειραγμένου που, αν ίσως δεν τον βλέπεις, όμως τον στενοχωρεί. Αν, ωστόσο, η αυστηρότητα λείπει από την καθημερινή μας ζωή, στα δημόσια πράγματα, από εσωτερικό σεβασμό, δεν παρανομούμε. Σεβόμαστε τους άρχοντες, πειθαρχούμε στους νόμους και, μάλιστα, σε όσους έχουν γίνει για να προστατευτούν τους αδύνατους και όσους που, αν και άγραφοι, είναι να τους παραβαίνει κανείς.

Η Αθηναϊκή Δημοκρατία του Κλεισθένη και του Περικλή, βασίστηκε στην ελευθερία, μέσω των μεταρρυθμίσεων του Σόλωνα και την ισότητα (ισονομία) που εισήγαγε ο Κλεισθένης και επέκτειναν αργότερα ο Εφιάλτης και ο Περικλής. Για να διατηρήσουν αυτές τις αρχές οι Αθηναίοι χρησιμοποίησαν την κλήρωση για την επιλογή των αξιωματούχων του κράτους. Η λογική της κλήρωσης (κλήρου) ήταν να εξασφαλίσει ότι όλοι οι πολίτες ήταν “εξίσου” κατάλληλοι για την υπηρεσία, και για την αποφυγή οποιασδήποτε διαφθοράς. Επιπλέον, στις περισσότερες θέσεις που επιλέγονταν με κλήρο, οι Αθηναίοι πολίτες δεν μπορούσαν να επιλεγούν περισσότερο από μια φορά. Αυτή η εναλλαγή στην αρχή σήμανε ότι κανένας δεν μπορούσε να αποκτήσει δύναμη μέσω της παραμονής τους σε μια ιδιαίτερη θέση. Ένας άλλος σημαντικός πολιτικός θεσμός στην Αθήνα ήταν τα δικαστήρια. Αυτά συντέθηκαν με μεγάλο αριθμό ενόρκων, χωρίς δικαστές, που επιλέγονταν με κλήρο σε καθημερινή βάση από μια ετήσια ομάδα πολιτών, που επιλέγονταν επίσης με κλήρο. Τα δικαστήρια αυτά είχαν απεριόριστη δύναμη να ελέγξουν άλλα σώματα της κυβέρνησης και τους πολιτικούς ηγέτες της.

Οι αποφάσεις που λαμβάνονταν στην Αθηναϊκή Δημοκρατία ήταν άμεσες όχι μόνο με την έννοια ότι λαμβάνονταν κατευθείαν από τους συναθροισμένους πολίτες της Εκκλησίας του Δήμου, αλλά επίσης με την έννοια ότι οι πολίτες, μέσω της συνέλευσης τους, της βουλής και των δικαστών, έλεγχαν ολόκληρη την πολιτική διαδικασία κι ένα μεγάλο ποσοστό τους ασχολείτο συνεχώς με τη δημόσια επιχείρηση. Και ακόμα, παρότι τα δικαιώματα του ατόμου δεν εξασφαλιζονταν ίσως από το αθηναϊκό σύνταγμα υπό τη σύγχρονη έννοια, οι Αθηναίοι απολάμβαναν τις ελευθερίες τους – όχι σε αντίθεση με την κυβέρνηση, αλλά ζώντας σε μια πόλη που δεν υπόκειται σε άλλη μορφή εξουσίας και μη υποκείμενοι οι ίδιοι στην εξουσία ενός άλλου ατόμου.

Στην συμμετοχική αυτή δημοκρατία του 5ου αι. π. Χ. στην πολιτική ζωή, ενεργό

ρόλο είχε όμως ένα μικρό μόνο ποσοστό των πολιτών που είχαν πολιτικά δικαιώματα και αποκλείονταν οι μέτοικοι, οι γυναίκες και οι δούλοι.

Ο Εφιάλτης επεδίωξε να δώσει ένα λαϊκότερο χαρακτήρα στο δημοκρατικό πολίτευμα των Αθηναίων, στερώντας από τα ισόβια, αριστοκρατικά και συντηρητικά μέλη του Αρείου Πάγου τον πλήρη έλεγχο της διοίκησης της πόλης. Η άσκηση ελέγχου της κυβέρνησης, η φρούρηση του συντάγματος, η ερμηνεία των νόμων και ο έλεγχος και η τροποποίηση αποφάσεων των κατώτερων δικαστηρίων παίρνουν πια σε ολόκληρο το λαό, στην Εκκλησία του Δήμου, στη Βουλή των 500 και στο Δικαστήριο της Ηλιαίας. Μοναδικές αρμοδιότητες που διατήρησε ο Άρειος Πάγος ήταν η εκδίκαση θρησκευτικών υποθέσεων και οι δίκες φόνου.

Συνεχιστής του έργου του Εφιάλτη και μετά από την δολοφονία του από τον ίδιο υπήρξε ο Περικλής. Οι αρχές γίνονται πια προσιτές για όλες τις κοινωνικές τάξεις, είναι όλες οι κληρωτές και η ετήσια εναλλαγή τους επιτρέπει τη συμμετοχή όλων των πολιτών στη διακυβέρνηση της πολιτείας. Ένα βαθύ αίσθημα πολιτικής ευθύνης αναπτύσσεται στους πολίτες. Υπάρχουν όμως και πολλοί δημαγωγοί...

Η μισθοφορία, ένα θεσμικό μέτρο που καθιέρωσε ο Περικλής, επέτρεψε στους πολίτες με περιορισμένα οικονομικά μέσα να αναλαμβάνουν δημόσια λειτουργήματα. Η καταβολή μισθού δόθηκε αρχικά στους δικαστές, επεκτάθηκε σε διάφορους άρχοντες και επιτροπές και τη δεκαετία του 390 π. Χ. καθιερώθηκε και για τη συμμετοχή των πολιτών στις συνεδριάσεις της Εκκλησίας του Δήμου. Ο Πλάτωνας κατηγορήσε τον Περικλή γι' αυτό το μέτρο προαγωγής της αργομισθίας! Γράφει στον <<Γοργία>> πως αυτή η πολιτική έκανε τους πολίτες αργούς, δειλούς, λάλους και φιλάργυρους.

Στο δημοκρατικό πολίτευμα παρατηρούμε την αρχή της διάκρισης των εξουσιών. Επειδή οι περισσότερες πληροφορίες από τις αρχαίες πηγές αφορούν τη δημοκρατία της Αθήνας, η περιγραφή που ακολουθεί αναφέρεται μόνο σ' αυτή. Πάντως, κατά τον 5ο π. Χ. αιώνα, εκατοντάδες πόλεις που συμμετείχαν στην Αθηναϊκή συμμαχία είχαν δημοκρατικά καθεστώτα, κατά το πρότυπο της Αθήνας.

Γ. Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ

Η Εκκλησία του Δήμου από τα μέσα του 5ου αι. π. Χ. αποτέλεσε το κυρίαρχο πολιτειακό όργανο με αρμοδιότητες στην νομοθεσία, στην εξωτερική πολιτική, στην οικονομία και

σε θέματα που αφορούσαν την θρησκεία, την οποία εντούτοις από ανθρωποκεντρική, μερικοί προσπαθούσαν να μετατρέψουν σε δόγμα! Στην συνέλευση του Δήμου

συμμετείχαν όλοι οι γνήσιοι (και από τους δυο γονείς) άρρενες Αθηναίοι πολίτες που είχαν συμπληρώσει το 18ο έτος ηλικίας. Για την λήψη βαρυσήμαντων πολιτικών αποφάσεων ήταν απαραίτητη η απαρτία 6.000 πολιτών.

Η Εκκλησία του Δήμου ψήφιζε νόμους (προβουλεύματα που είχαν κατατεθεί πριν στη Βουλή) και εξέλεξε αιρετούς οι κληρωτούς άρχοντες, η διοίκηση των οποίων υπόκειντο πάντα στον έλεγχο της και των οποίων μπορούσε επίσης να τροποποιήσει τις προτάσεις. Η Εκκλησία του Δήμου επέβαλε επίσης αυστηρές ποινές θανάτου, εξορίας ή και δήμευσης περιουσιών σε περιπτώσεις προδοσίας, απόπειρας ανατροπής του πολιτεύματος και διαφθοράς και επικύρωνε ή ακύρωνε θανατικές ποινές δικαστηρίων και του Άρειου Πάγου. Αποκλειστική εξουσία της η σύναψη της ειρήνης και οι συμμαχίες με άλλες πόλεις-κράτη, η εκλογή πρέσβων του αθηναϊκού κράτους και η υποδοχή απεσταλμένων ξένων κρατών τους οποίους η πόλη επρόκειτο να τιμήσει. Αποφάσιζε την κήρυξη πολέμου, την επιλογή των στρατηγών των πολεμικών επιχειρήσεων, την οργάνωση των εκστρατειών και τον προσδιορισμό των οικονομικών εξόδων των αποστολών. Στο θρησκευτικό τομέα η ανοικοδόμηση νέων ναών, η εισαγωγή λατρειών ξένων θεοτήτων, η ρύθμιση του μισθού των ιερών και των ιερείων, η διεξαγωγή των δημόσιων θυσιών και καθορισμός των επίσημων εορτών αποτελούσαν μέριμνα και ευθύνη της Εκκλησίας του Δήμου\

Δ. Η ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ 500

Η βουλή των 500 αποτελούσε το κέντρο της διοικητικής εξουσίας του αθηναϊκού πολιτεύματος. Αποτελούνταν από 50 μέλη εκλεγμένα με κλήρο από κάθε φυλή που είχαν συμπληρώσει το 30ο έτος ηλικίας. Η θητεία τους ήταν ετήσια, δεν μπορούσε να επαναληφθεί για δύο συνεχιζόμενα έτη και ούτε μπορούσε κανένας βουλευτής να θητεύσει σε αυτήν περισσότερο από δύο φορές στην ζωή του. Η απασχόληση των βουλευτών ήταν καθημερινή, επίπονη και υπεύθυνη και ο μισθός τους 5 οβολοί την ημέρα. Εκλέγονταν και επιλαχόντες, για την πιθανότητα η έδρα να παραμείνει άδεια για οποιοδήποτε λόγο (θάνατο ή έκπτωση αξιώματος). Ο βουλευτής έπρεπε να πληρεί συγκεκριμένες προϋποθέσεις: να είναι γνήσιος πολίτης, άμεμπτος, ευσεβής προς τους θεούς, συνεπής στην φορολογία και να έχει άψογη συμπεριφορά προς τους οικείους

του. Όλοι οι Αθηναίοι πολίτες που το επιθυμούσαν μπορούσαν, για μία τουλάχιστον φορά στη ζωή τους, να καταλάβουν το αξίωμα του βουλευτή.

Την προεδρεία της Βουλής την ασκούσαν καθημερινά με κλήρο οι 50 βουλευτές κάθε φυλής (πρυτάνεις). Τα καθήκοντα της Βουλής ήταν νομοθετικά (συνέτασσε τα προβουλεύματα για τα οποία αποφάσιζε η Εκκλησία του Δήμου) και εκτελεστικά (άσκηση αυστηρού ελέγχου στους άρχοντες και στα δημόσια οικονομικά, εποπτεία στην εξωτερική πολιτική και τις πολεμικές οργανώσεις, στις θυσίες και στις θρησκευτικές εκδηλώσεις της πόλης). Είχε επίσης δικαστικές αρμοδιότητες (κληρονομιά από τον Άρειο Πάγο) με επιβολές προστίμων έως 500 δραχμές, χωρίς όμως δικαίωμα φυλάκισης των πολιτών ή τιμωρία τους με θανατική ποινή.

Ε.Ο ΑΡΕΙΟΣ ΠΑΓΟΣ ΚΑΙ Η ΗΛΙΑΙΑ

Άρειος Πάγος Στην Αθήνα ήταν το δικαστήριο που είχε επιβιώσει από την εποχή της αριστοκρατίας, όταν το δικαίωμα απόδοσης δικαιοσύνης άνηκε αποκλειστικά στους ευγενείς. Μέχρι την αρχαϊκή περίοδο, φαίνεται ότι είχε ουσιαστικά απεριόριστες αρμοδιότητες. Στην κλασική εποχή το αποτελούσαν δικαστές οι οποίοι στο παρελθόν είχαν διατελέσει άρχοντες, αλλά διατηρούσαν λίγες από τις παλιές του αρμοδιότητες. Από το 462 π. Χ., με τις καινοτομίες που εισήγαγε ο Εφιάλτης, περιορίστηκε στην εκδίκαση υποθέσεων φόνων εκ προμελέτης, τραυματισμών με σκοπό την πρόκληση θανάτου, δηλητηρίασης και εμπρησμών κατοικημένων σπιτιών. Οι ποινές που μπορούσε να επιβάλει το δικαστήριο του Αρείου Πάγου ήταν: θάνατος για το φόνο, εξορία και δήμευση περιουσίας για τον τραυματισμό.

Ηλιαία Η Ηλιαία ήταν ένα ορκωτό δευτεροβάθμιο <<λαϊκό>> δικαστήριο χωρίς δικαστές που εκδίκαζε υποθέσεις, εκτός των φοινικών, και οι αποφάσεις του ήταν τελεσιδικές. Περιελάμβανε 6000 μέλη, 5000 τακτικά και 1000 αναπληρωματικά. Κάθε μια από τις 10 φυλές εξέλεγε με κλήρο κάθε χρόνο 500 τακτικά μέλη και 100 αναπληρωματικά. Δικαίωμα συμμετοχής είχαν όλοι η γνήσιοι Αθηναίοι πολίτες που είχαν συμπληρώσει το 30ο έτος ηλικίας. Οι εκλεγόμενοι δεσμεύονταν πως θα τηρούν τους υπάρχοντες νόμους και θα ψήφιζαν κατά συνείδηση, αμερόληπτα, χωρίς καμία απόπειρα δωροδοκίας. Για την επίτευξη αυτού του σκοπού, ο Περικλής καθιέρωσε με νόμο το δικαστικό μισθό των δυο οβολών. Το 425 ο Κλέωνας τον τριπλασίασε. Αυτό συνέβαλε στο να προσπαθούν όλοι να διακόψουν την βιοποριστική τους απασχόληση και να προσπαθούν να ασχοληθούν με τα κοινά (Αριστοτέλης). Οι συνεδριάσεις της Ηλιαίας γίνονταν κατά τμήματα – δύο ή τρία τμήματα μαζί σε απλές υποθέσεις και σε ολομέλεια σε σοβαρότερες.

Η συμμετοχή των επιλεγμένων πολιτών στις αντίστοιχες υπηρεσίες ήταν υποχρεωτική και για να μη ζημιώνονται μερικοί οικονομικά ασθενέστεροι από αυτούς, ελάμβαναν για τη συμμετοχή τους μια μικρή αποζημίωση. Οι μόνοι αξιωματούχοι που επιλέγονταν όχι τυχαία με κλήρο, αλλά με εκλογές ήταν οι δέκα στρατηγοί και οι ταμίες – οι πρώτοι διότι η υπηρεσία τους απαιτούσε ειδικές γνώσεις και οι δεύτεροι, που έπρεπε να είναι πλούσιοι, για να μπορούν να πληρώσουν οι ίδιοι οποιοσδήποτε αποκαλυφθείσει οικονομικές καταχρήσεις.

Μετά την ήττα των Αθηναίων στον Πελοποννησιακό Πόλεμο, η Αθηναϊκή Δημοκρατία έπεσε σε παρακμή και η πόλη οδηγήθηκε αρκετές φορές στην ολιγαρχία. Η δημοκρατία θεωρήθηκε από μια ισχυρή μερίδα της πόλης, ακόμα και από

φιλοσόφους όπως ο Αριστοτέλης και ο Πλάτωνας, σε ένα σαθρό και ασταθές οχλοκρατικό πολίτευμα, στο οποίο και αποδόθηκε η ήττα των Αθηναίων. Οι απόψεις αυτές διαιωνίστηκαν και στις επόμενες γενεές και παρέμειναν επί αιώνες με τη δημοκρατία γενικά να καταδικάζεται σαν ένα σύστημα παρόμοιο με την αναρχία από τους περισσότερους διανοητές, ενώ αντιθέτως να εξυμνείται το ολιγαρχικό πολίτευμα της Σπάρτης.

ΣΤ. Οι αδυναμίες της αθηναϊκής δικαιοσύνης

Καθώς το Αθηναϊκό κράτος δεν επενέβαινε αυτεπάγγελτα αλλά ενθάρρυνε τις καταγγελίες των πολιτών για αδικήματα που αυτοί διαπίστωναν, υπήρχαν πολλοί που εκ συστήματος κατηγορούσαν συμπολίτες τους, προκειμένου να έχουν οικονομικό όφελος είτε από την καταδίκη τους, είτε ως αντάλλαγμα για να αποσύρουν την κατηγορία. Οι Αθηναίοι αυτοί ονομάζονταν *συκοφάντες* και ήταν πραγματική πληγή για την αθηναϊκή δικαιοσύνη. Για να περιοριστεί η δράση τους, ψηφίστηκε νόμος που επέβαλλε πρόστιμο στους συκοφάντες, των οποίων η πρόταση δεν έπαιρνε τουλάχιστον το 1/5 των ψήφων των δικαστών.

Πολλοί Αθηναίοι, ιδίως εκείνοι που τους διέκρινε ρητορική δεινότητα, επιχειρούσαν να πείσουν την εκκλησία του δήμου να προβεί στην ψήφιση νόμων, που ενδεχομένως εξυπηρετούσαν προσωπικά συμφέροντα. Για την αντιμετώπιση αυτής της αδυναμίας του πολιτεύματος θεσπίστηκε η *γραφή παρανόμων*. Πρόκειται για μήνυση που απευθυνόταν σε οποιονδήποτε πολίτη επιδιώκει τη θέσπιση νόμου ή την έκδοση ψηφίσματος, που παραβίαζαν την υπάρχουσα νομοθεσία.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

α. Η διαμόρφωση της εκπαίδευσης στον ελλαδικό χώρο και την Αθήνα

Ότι οι αθηναίοι του 5^{ου} και 4^{ου} αιώνα π.Χ. ήταν σε θέση να γράφουν και να διαβάζουν, είναι έξω από κάθε αμφισβήτηση. Άλλωστε η πλούσια γραμματεία της κλασσικής περιόδου επιβεβαιώνει του λόγου το ασφαλές. Εκείνο που δεν είναι ευρύτατα γνωστό είναι σε ποιο βαθμό ήταν διαδεδομένη η ανάγνωση και η γραφή μεταξύ των κατοίκων της Αττικής.

Μήπως δηλαδή υπήρχε μια περιορισμένη σε έκταση μερίδα του πληθυσμού που είχε την ικανότητα να γράφει και να διαβάζει και αυτή εκπόνησε τα ανυπέβλητα σε τελειότητα βιβλία της εποχής, ενώ ο υπόλοιπος λαός ήταν βυθισμένος στα βαλτόνερα του αναλφαβητισμού; Ή μήπως όλοι ανεξαιρέτα ήξεραν γράμματα;

Όσοι προσπάθησαν κατά καιρούς να δώσουν απάντηση στο παραπάνω ερώτημα δεν φαίνεται να συγκλίνουν σ' ένα κοινό συμπέρασμα. Μερικοί απορρίπτουν με αποτροπιασμό τη σκέψη και μόνο ότι ήταν δυνατόν να υπάρχουν αγράμματοι στο κλεινό άστυ σε μια τόσο λαμπρή για όλη την ανθρωπότητα εποχή ή τουλάχιστον ο αριθμός τους ήταν πολύ περιορισμένος, σχεδόν σπάνιος. Οι ελάχιστες αναφορές που γίνονται σε αγράμματους Αθηναίους αποτελούν για αυτούς εξαιρέσεις που ενισχύουν τον κανόνα, σύμφωνα με τον οποίο όλοι οι Αθηναίοι της εποχής αυτής, εκτός από τις γυναίκες και τους δούλους, ήξεραν να διαβάζουν και να γράφουν.

Άλλοι υποστήριζαν μια διαμετρικά αντίθετη από την προηγούμενη άποψη ότι δηλαδή το ποσοστό αγραμματοσύνης ήταν αρκετά υψηλό. Εξαιρώντας μια μικρή μειοψηφία του πληθυσμού, την πνευματική και πολιτική ηγεσία της εποχής, διατείνονται ότι οι υπόλοιποι Αθηναίοι δεν ήταν σε θέση ούτε το όνομα τους να γράψουν.

Η επικρατέστερη όμως άποψη, την οποία αποδεχόμαστε, κινείται ανάμεσα και μακριά από τα δύο άκρα. Όσοι απορρίπτουν τις θέσεις των δύο προηγούμενων απόψεων πιστεύουν ότι η συντριπτική πλειοψηφία των Αθηναίων πολιτών του <<ισχυρού>> φύλου είχε κάποια ικανότητα στην ανάγνωση και τη γραφή, άλλοτε μεγάλη και άλλοτε μικρή. Δεν παραγνωρίζουν βέβαια το γεγονός ότι αρκετοί ενήλικοι, όπως συμβαίνει και στην δική μας εποχή, δεν ήταν σε θέση να χαράξουν στην επικυρωμένη πινακίδα το όνομα τους.

Στον ελληνικό χώρο οι ρίζες της διαμορφώνονται την ομηρική εποχή και περιέχουν την μουσική, αθλητικούς αγώνες και την ικανότητα οι άνθρωποι να χειριστούν το λόγο. Επομένως τα δομικά στοιχεία της παιδείας των ευγενών διαχωρίζονται σε δύο τομείς τον πνευματικό – καλλιτεχνικό και τον αθλητικό – πολεμικό. Το ιδεώδες των ομηρικών ηρώων είναι η ηρωική ηθική, η ηθική της τιμής, η οποία τους ωθεί σε μεγάλα έργα και τους οδηγεί στο να είναι πάντα άριστοι και να ξεπερνούν τους άλλους. Επίσης, η ηθική προς την δόξα, την ατομική διάκριση και την αρετή, δίνει το νόημα στη ζωή και αποτελεί το βασικό παιδευτικό στοιχείο των ομηρικών επών. Η

εκπαίδευση αυτής της εποχής περιορίζεται μόνο για τους ευγενείς επομένως υπήρχε παιδεία αριστοκρατική σε μία καθαρά αριστοκρατική κοινωνία.

β . Πρώτη περίοδος της ιστορίας της αθηναϊκής εκπαίδευσης

Συγκεκριμένα, για την Αθήνα η εκπαίδευση ακολουθεί μία εξελικτική πορεία, αποκτά πολυμερία και γίνεται πρότυπο για όλη την Ελλάδα , απευθύνεται προς το σύνολο του κοινωνικού σώματος των ελεύθερων πολιτών και ως κάποιιο βαθμό , παύει να είναι αποκλειστικό προνόμιο των αριστοκρατών όπως γινόταν στην ομηρική εποχή. Το συνεχώς αυξανόμενο ενδιαφέρον για εκπαίδευση δεν μπορεί να ικανοποιηθεί μόνο από τον προσωπικό δάσκαλο άρα η εκπαίδευση γίνεται συλλογική και έτσι εμφανίζεται ο θεσμός του σχολείου. Όπως αναφέρει ο Αριστοφάνης στις <<Νεφέλες>> , οι μαθητές ακόμα και σε αντίξοες καιρικές συνθήκες πήγαιναν στον κιθαριστή για να παρακολουθήσουν μαθήματα μουσικής.

«ΔΙΚΑΙΟΣ ΛΟΓΟΣ : Για την μόρφωση εγώ θα σας πω την παλιά, όταν δίδασκα σ' όλους δίκιο, κι η ηθική κυβερνούσε την πόλη σα νόμος. Τα παιδιά είχαν χρέος μονάχα ν' ακούν και δεν έβγαζαν γρυ και σώπαιναν. Μεσ τους δρόμους κατόπιν βάδιζαν σεμνά και πήγαιναν να μάθουν κιθάρα. Και στερνά σαν πήγαιναν στο γυμναστή , σταυρωτά με τα πόδια καθόνταν ».

Καθώς και το παρακάτω απόσπασμα

« Κλαίω για τον Διότιμο που καθισμένος σε κρύα πέτρα,
διδάσκει τους νέους το ατελείωτο αλφάβητο στα Γάργαρα »

Η αρχαία παιδεία του Αριστοφάνη αναφέρεται στην πρώτη περίοδο της ιστορίας της αθηναϊκής εκπαίδευσης και στην δεύτερη περίοδο η οποία εγκαινιάζεται με την

εμφάνιση των σοφιστών και του Σωκράτη και με την ίδρυση των φιλοσοφικών σχολών του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη.

γ. Η εκπαίδευση την κλασική εποχή

Οι εκπαιδευτικές αξίες αρχίζουν να διαφοροποιούνται στο δεύτερο μισό του πέμπτου αιώνα. Δηλαδή το πνευματικό – επιστημονικό στοιχείο αποκτά κυρίαρχη θέση στην εκπαιδευτική δραστηριότητα και την εμπλουτίζει σημαντικά αφού πλέον αποτελεί αντικείμενο της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Επίσης , ιδρύονται οι φιλοσοφικές σχολές του Πυθαγόρα και του Ξενοφάνη και οι ιατρικές σχολές στον

Κρότωνα και την Κυρήνη. Οι σοφιστές , δάσκαλοι ανώτερης παιδείας, με την διδασκαλία τους παρέχουν με αμοιβή σε πλούσιους νέους , επιδιώκουν να τους καταστήσουν ικανούς για την άσκηση της εξουσίας και την διαχείριση των δημοσίων υποθέσεων , πράγμα το οποίο προϋποθέτει την διαμόρφωση καλλιεργημένων και υπεύθυνων πολιτών. Η πολιτική, λοιπόν , αρετή που αποκτάται με την πνευματική καλλιέργεια αποτελεί για τους φιλόδοξους νέους το εκπαιδευτικό ιδεώδες. Η Αθήνα από τον πέμπτο αιώνα γίνεται το πνευματικό και εκπαιδευτικό κέντρο της Ελλάδας. Ο Πλάτων θεωρεί απαραίτητη την διδασκαλία της αριθμητικής , της γεωμετρίας , της αστρονομίας και της αρμονίας ως προπαρασκευή για την διδασκαλία της φιλοσοφίας που είναι η κορωνίδα της εκπαίδευσης. Τα προπαρασκευαστικά αυτά μαθήματα θεωρούνται είδος δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης η οποία συστηματοποιείται στην ελληνιστική περίοδο.

Η συστηματοποίηση της εκπαίδευσης διακρίνεται σε τρεις βαθμίδες εκπαίδευσης την στοιχειώδη που αντιστοιχεί στην ηλικία 7- 14 ετών , τη μέση που αντιστοιχεί στην ηλικία 14-18 ετών και την ανώτερη που απευθύνεται στους εφήβους και στους νέους .

Όσον αφορά τα κορίτσια η εκπαίδευση τους σταματούσε στην ηλικία κατά την οποία τα αγόρια πήγαιναν σχολείο. Χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει πως οι γυναίκες στην αρχαία Αθήνα ήταν τελείως αναλφάβητες αφού διάβαζαν τα έργα των Αθηναίων κλασικών, τα οποία ήταν πολύ περισσότερα στην Αθήνα σε σχέση με τις άλλες πόλεις του ελληνικού χώρου, και παίρνοντας ιδέες από τις συζητήσεις με τους άνδρες του στενού οικογενειακού χώρου. Έκτος από αυτό τα κορίτσια διδάσκονταν συνήθως στο σπίτι από υπηρέτριες τρόπους καλής συμπεριφοράς καθώς και τις δεξιότητες που απαιτούνταν για το νοικοκυριό.

Η φροντίδα για την εκπαίδευση των παιδιών αποτελούσε σημαντική υποχρέωση των γονέων και της πολιτείας. Αφού πέραγε η νηπιακή ηλικία των παιδιών ,τα αγόρια εκπαιδούνταν με σκοπό να γίνουν υποδειγματικοί πολίτες δηλαδή πολιτικοί και πολεμιστές αντίθετα τα κορίτσια προετοιμάζονταν μόνο για να γίνουν καλές σύζυγοι και μητέρες. Όμως όλα τα παιδιά λάμβαναν μία στοιχειώδη εκπαίδευση αλλά μόνο τα αγόρια είχαν δικαίωμα να συνεχίσουν τις σπουδές τους. Σκοπός της εκπαίδευσης ήταν η διαμόρφωση σωστών πολιτών, ενεργών μελών μιας δημοκρατικής κοινωνίας.

Η μαθητεία διαρκούσε τουλάχιστον 6 χρόνια και συνήθως ξεκινούσε από την ηλικία των 12 χρονών. Για τα αγόρια των εύπορων οικογενειών, οι προοπτικές εκπαίδευσης ήταν πολύ πιο ελκυστικές. Όταν γινόταν 7 χρονών το αγόρι απομακρυνόταν από την τροφή

– παραμάνα- και το αναλάμβανε κάποιος παιδαγωγός, ένας δούλος του σπιτιού – οικέτης – ο οποίος το συνόδευε παντού και είχε το δικαίωμα να το τιμωρεί, αν συμπεριφερόταν με άσχημο τρόπο. Ο παιδαγωγός οδηγούσε το αγόρι στο σχολείο και έμενε μαζί του για να είναι σίγουρος ότι προσέχει στα μαθήματα του και εργάζεται σκληρά. Τα μαθήματα άρχιζαν μιάμιση ώρα μετά την αυγή και τελείωναν μιάμιση ώρα μετά την δύση του ήλιου.

Η σχολική αγωγή για τα αγόρια περιλαμβάνει τρεις κλάδους : την γυμναστική, την μουσική και τα γράμματα. Οι μαθητές φοιτούν πρώτα στον γραμματιστή για να διδαχθούν ανάγνωση, γραφή και αριθμητική. Γράφουν με αιχμηρό αντικείμενο σε ξύλινα πινάκια αλειμμένα με κερί ή με μελάνι σε παπύρους. Παράλληλα αποστήθιζαν αποσπάσματα από τον Όμηρο και από άλλους ποιητές όπως το Ησίοδο και τον Σόλωνα, με σκοπό την ηθική τους καλλιέργεια. Μετά από τον γραμματιστή ακολουθεί η φοίτηση στον κιθαριστή ο οποίος διδάσκει τη μουσική σε στίχους λυρικών ποιητών. Επίσης μέρος της καλλιτεχνικής παιδείας αποτελεί και ο χορός που διδάσκεται από τους χοροδιδασκάλους. Η εκπαίδευση ολοκληρώνεται με την φοίτηση στον παιδοτρίβη ο οποίος είναι δάσκαλος της γυμναστικής και ασκεί τα παιδιά στις παλαιότερες ενώ οι νέοι ασκούσαν στα δημόσια γυμνάσια της Ακαδημίας, του λυκείου του κυνοσάργους, ώστε έτσι ετοιμάζονται για τους αγώνες , η νίκη στους οποίους αποτελεί μεγάλη τιμή.

Η αρχαία ελληνική εκπαίδευση είχε ως βασικά στοιχεία την γυμναστική και την μουσική και το περιεχόμενο της είναι περισσότερο αθλητικό και καλλιτεχνικό παρά πνευματικό. Το ιδεώδες της παιδείας αυτής είναι να καταστούν οι νέοι καλοί και αγαθοί. Και γι' αυτό , όπως αναφέρουν πολλές πηγές , <<οι γονείς έδιναν εντολή στους δασκάλους να φροντίζουν πολύ περισσότερο για την κόσμια συμπεριφορά των παιδιών παρά για τα γράμματα και την μουσική>> . Επομένως για να πετύχουν αυτό , ασκούν το σώμα τους ώστε να αποκτήσουν ευρωτιά και σωματική ωραιότητα να γίνουν δηλαδή καλοί και την ψυχή με την μουσική και την ποίηση ώστε να γίνουν ενάρετοι δηλαδή αγαθοί. Επίσης παρουσιάζονται αυτής της εποχής κάποιες εκπαιδευτικές εξελίξεις οι οποίες διαμορφώνουν το ανθρωπιστικό ιδεώδες της κλασσικής παιδείας. Πιο αναλυτικά, οι φιλοσοφικές σχολές του Πλάτωνα στην Ακαδημία, του Αριστοτέλη στο Λύκειο, των Κυνικών στο Κυνόσαργες και η ρητορική σχολή του Ισοκράτη κοντά στο Λύκειο, αποτελούν ιδρύματα ανώτερης εκπαίδευσης. Ακαδημία και Λύκειο θα επηρεάσουν καταλυτικά την πνευματική πορεία της ανθρωπότητας.

δ. Ανώτερες σπουδές

Οι έφηβοι είχαν την δυνατότητα να ακολουθήσουν ανώτερες σπουδές για να αποκτήσουν βαθύτερη μουσική καλλιέργεια και να μνηθούν στην επιστήμη και τις τέχνες. Αυτό αποτελούσε αποκλειστικά τον Αθηναϊκό θεσμό ο οποίος στόχευε στην προώθηση της παιδείας και του πολιτισμού.

Η ανώτερη εκπαίδευση ξεκινάει με την είσοδο των νέων στην εφηβεία κατά την οποία , στα πλαίσια του ομώνυμου θεσμού, η πολιτεία αναλαμβάνει την παροχή σ' αυτούς πολιτικής και στρατιωτικής αγωγής ώστε να καταστούν ικανοί να ανταποκριθούν στα καθήκοντα του πολίτη – στρατιώτη. Καθώς κυλούσε ο χρόνος, το στρατιωτικό περιεχόμενο αντικαταστάθηκε με τον θεσμό παροχής αθλητικής, φιλοσοφικής και επιστημονικής παιδείας στους εφήβους. Οι έφηβοι για τον εμπλουτισμό της παιδείας τους χρησιμοποιούσαν τις βιβλιοθήκες. Η πιο περίφημη

βιβλιοθήκη είναι της Αλεξάνδρειας με 700.000 βιβλία στα χρόνια του Ιούλιου Καίσαρα.

Η φιλοσοφική και ρητορική παιδεία θεωρείται ανώτερη αφού αποτελεί συνέχεια και επιστέγασμα της εγκυκλίου παιδείας και της παιδείας του γραμματικού, πάνω στις οποίες οικοδομείται. Κέντρα ανώτερης παιδείας είναι η Αθήνα και η Αλεξάνδρεια. Όσον αφορά τις εφαρμοσμένες επιστήμες πολύ οργανωμένη είναι η ιατρική εκπαίδευση με τις περίφημες ιατρικές σχολές στην Αλεξάνδρεια, την Έφεσο, την Κω και την Πέργαμο. Δεν έχουν αναφερθεί σχολές για εκπαίδευση νομικών και μηχανικών. Τέλος, ονομαστές είναι οι γραμματικές και ρητορικές σχολές της Ρόδου που με την οικονομική ανάπτυξη γίνεται και αξιόλογο εκπαιδευτικό κέντρο.

ε. Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση αν και αναγκαία δεν είναι υποχρεωτική

Ύστερα από όσα ειπώθηκαν για την σπουδαιότητα της ανάγνωσης, το στίγμα του αναλφάβητου και την διαβεβαίωση του Ξενοφώντα ότι οι Αθηναίοι στέλνουν τα παιδιά τους στο σχολείο για να γίνουν όσο το δυνατόν καλύτερα, θα περίμενε κανείς ότι η παρέμβαση της πόλης στην αγωγή των παιδιών της ήταν δεδομένη ότι δηλαδή θα επέβαλλε δια νόμου ως υποχρεωτική τη φοίτηση τουλάχιστον στο σχολείο του γραμματιστή. Και όμως η πραγματικότητα δεν συμφωνεί πάντα με λογικές υποθέσεις. Όποιος μάλιστα θα υποστήριζε ότι η πρωτοβάθμια εκπαίδευση της εποχής ήταν υποχρεωτική, δεν θα δυσκολευόταν να προσκομίσει μερικές μαρτυρίες, όπως οι παρακάτω, ενισχυτικές της θέσης τους.

α) Ο Αισχίνης αναφέρει ότι ο Σόλων απαγόρευε στους μαθητές να βρίσκονται στο σχολείο πριν από την ανατολή και μετά την δύση του ήλιου, επειδή στους σκοτεινούς δρόμους караδοκούσαν ηθικοί κίνδυνοι. Σε καμία όμως περίπτωση δεν συνεπάγεται καθολική εκπαίδευση.

β) Όταν ο Κρίτων προσπαθούσε να πείσει τον Σωκράτη να δραπετεύσει από την φυλακή για να αποφύγει έναν αδικότατο θάνατο, ο τελευταίος απέρριψε την πρόταση του μαθητή

του επειδή φοβόταν, όπως είπε, μη βγουν μπροστά στο δρόμο του οι Νόμοι και του απευθύνουν τούτα τα λόγια : << Πες μας, Σωκράτη, έχεις κανένα παράπονο από τους νόμους που ασχολούνται με την ανατροφή των παιδιών και την εκπαίδευση, τέτοια που δόθηκε σε σένα ;

Δεν είσαι ευγνώμων με εκείνους τους νόμους που ψηφίστηκαν για αυτό το σκοπό, που υποχρεώνουν τον πατέρα σου να σε εκπαιδεύσει με την μουσική και την γυμναστική: >>

Ο Σωκράτης μιλά για ψηφισμένους νόμους που επιβάλλουν ως υποχρεωτική την φοίτηση και στα τρία σχολεία που προαναφέραμε. Τα λόγια του φιλόσοφου δημιούργησαν πολλή σύγχυση στους ιστορικούς της αγωγής. Ενώ όλα μαρτυρούν πως η εκπαίδευση ήταν προαιρετική, ο φιλόσοφος μιλά για υποχρεωτική. Είναι όμως αδύνατο να ψεύδονται τα χείλη του Σωκράτη ; Πιθανόν φαίνεται να υπήρχε

παλαιότερος νόμος του Σόλωνα που με τον χρόνο περιέπεσε σε αχρηστία όπως και ήταν φυσικό να συμβεί αφού δεν μπορούσε μια δημοκρατούμενη πόλη όπως η Αθήνα να διατάσσει τους γονείς να στέλνουν υποχρεωτικά τα παιδιά στα σχολεία όταν δε λάμβανε ένα μέρος της δαπάνης .

Ο Χαρώνδας στην Κατάνη της Σικελίας μπορούσε ως τύραννος να επιβάλλει στους γονείς να στέλνουν τα παιδιά τους στον γραμματιστή για να μάθουν ανάγνωση και γραφή , αλλά προηγουμένως νομοθέτησε η πολιτεία να χορηγεί τους μισθούς στους διδασκάλους .

Πέραν από την ανασκευή των προηγούμενων αναφορών , σε δύο κείμενα της κλασσικής γραμματείας υπάρχουν αρκετές μαρτυρίες που αναφέρονται στην προαιρετική εκπαίδευση.

(1) Ο Αθηναίος Ξενοφών , που λάτρευε της Σπάρτης το πολίτευμα και θαύμαζε το εκπαιδευτικό της σύστημα, δεν χάνει την ευκαιρία να κατηγορήσει την Αθήνα και τις άλλες πόλεις που αφήνουν ελεύθερους τους γονείς να ανατρέφει ο καθένας όπως θέλει τα παιδιά του . Πράγμα που εκδηλώνει σαφέστατα ότι η εκπαίδευση ήταν προαιρετική. Σε άλλη ευκαιρία γράφει << Στις άλλες ,πλην της Σπάρτης, πόλεις καθένας είναι κύριος των παιδιών , των δούλων και των πραγμάτων του >>.

(2) Δύο γονείς συζητούν στο << Λάχητα >> για τα παιδιά τους. << Εμείς έχουμε αποφασίσει να φροντίσουμε τα παιδιά μας όσο γίνεται καλύτερα και να μην κάνουμε ότι ακριβώς οι άλλοι που τα αφήνουν να κάνουν ότι θέλουν όταν γίνουν έφηβοι, αλλά να αρχίσουμε τώρα να φροντίζουμε γι' αυτά όσο είναι στην εξουσία μας >>.

(3) Ο Σωκράτης λέει στον Αλκιβιάδη << έμαθες , αν θυμάμαι καλά , γράμματα, να παίζεις λύρα και να παλεύεις, αλλά δεν ήθελες να μάθεις να παίζεις τον αυλό>>. Και προσθέτει << κανένας δεν νοιάζεται για την γέννηση, την ανατροφή και την μόρφωσή σου, Αλκιβιάδη, ή οποιουδήποτε άλλου Αθηναίου, για να πω έτσι, εκτός αν είναι κατά τύχη εραστής σου >>.

(4) Τέλος ο Πλάτων δεν προτίθεται να αφήσει ελευθέρους τους γονείς στην ιδεώδη πολιτεία του να μορφώσουν όποιο παιδί και όπως θέλουν, αλλά << κάθε άνδρας και

παιδί , όσο είναι δυνατόν , υποχρεωτικά πρέπει να εκπαιδεύεται επειδή ανήκουν πίοτερο στην πόλη παρά στους γονείς τους >>.

Από τις μαρτυρίες του Πλάτωνα και του Ξενοφόντα φαίνεται ότι οι πατέρες ήταν εντελώς ελεύθεροι να στείλουν ή να μην στείλουν τα παιδιά τους στο σχολείο. Στην πραγματικότητα όμως η δύναμη της συνήθειας ασκούσε ισχυρή πίεση στους γονείς να μορφώσουν , όσο καλύτερα μπορούσαν , τα τέκνα τους. Έτσι μπορούμε να επαναλάβουμε ότι το σύνολο των αγοριών ή έστω η συντριπτική πλειοψηφία τους στέλνονταν στα σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ή τουλάχιστον στο σχολείο του γραμματιστή, να μάθουν ανάγνωση και γραφή. Πόσο ισχυρή ήταν αυτή η συνήθεια να μαθαίνουν τα παιδιά γράμματα φαίνεται από το γεγονός ότι , όταν οι καταδιωγμένοι από τη περσική λαίλαπα Αθηναίοι έφτασαν στην Τροιζήνα , το πρώτο μέλημα των κατοίκων της ήταν να μισθώσουν δασκάλους για να διδάξουν τα προσφυγόπουλα ανάγνωση και γραφή , λες και τα γράμματα προηγούνταν σε σπουδαιότητα από την ίδια τους την ζωή που βρισκόταν σε άμεσο κίνδυνο. Κι όμως για τους Αθηναίους γονείς η αγωγή αποτελούσε την πρώτη φροντίδα.

Την ίδια στιγμή που η πολιτεία δεν συμμετείχε , όπως είπαμε, στις δαπάνες της παιδείας , αναπόφευκτα η εκπαίδευση στην κλασική εποχή ήταν εξολοκλήρου ιδιωτική. Για να είμαστε ακριβείς, υπήρχε και κρατική αλλά μόνο σε δύο περιπτώσεις 1^{ον} αν τα παιδιά ήταν ορφανά εξαιτίας πολέμου και 2^{ον} αν έκαναν τη στρατιωτική τους θητεία στον έφηβο.

Οι πατέρες φρόντιζαν να επιλέγουν τους καταλληλότερους για τους γιους τους δασκάλους και να καταβάλουν τα δίδακτρα. Δεν φαίνεται να είχαν ιδιαίτερο πρόβλημα στην εξεύρεση των χρημάτων για τον γραμματιστή, επειδή οι οικονομικές τους απαιτήσεις ήταν εξαιρετικά χαμηλές, όσο ταπεινή ήταν η καταγωγή και η κοινωνική τους θέση. Γι ' αυτό και δεν αναφέρεται πουθενά πατέρας παραπονούμενος για τον όγκο των διδάκτρων, όπως συνέβη με τους σοφιστές. Αντίθετα , η κατακράτηση μέρους των χρημάτων που προσδιοριζόταν για τον γραμματιστή θεωρούταν ως ύψιστη αισχρότητα. Έτσι και ο πτωχός πατέρας είχε την ευχέρεια να στείλει το παιδί του στον γραμματιστή, ώστε να μην μείνει << ξύλο απελέκητο>> , κατά σύγχρονη παροιμιακή έκφραση .

ΘΡΗΣΚΕΙΑ

α. Η σχέση των αρχαίων Ελλήνων με τη Θρησκεία

Η ζωή των αρχαίων Ελλήνων είναι στενά συνδεδεμένη με τη θρησκεία! Πλήθος δραστηριοτήτων που χαρακτηρίζουν σε μεγάλο βαθμό τον πολιτισμό τους (εορτές, αγώνες, θέατρο, καλλιτεχνική δημιουργία) έχουν μικρότερη ή μεγαλύτερη σχέση μ' αυτή.

Η λατρεία συνίσταται ουσιαστικά σε προσευχές, θυσίες και εξαγνισμούς. Οι πιστοί προσεύχονται κανονικά όρθιοι με τα χέρια σηκωμένα προς τον ουρανό, απευθυνόμενοι στους ουράνιους θεούς ή σκυμμένοι στη γη απευθυνόμενοι στις θεότητες του κάτω κόσμου.

Οι πιστοί όταν απευθύνονται στους θεούς, πρόκειται σχεδόν για μια ανταλλαγή. Σκοπός των οποίων είναι να επιτύχουν κάποιο ευνοϊκό αποτέλεσμα ή βοήθεια ενάντια στους εχθρούς τους. Οι προσφορές που συνοδεύουν κανονικά την προσευχή μπορεί να είναι μια σπονδή με γάλα ή αποτελείται από μερικά γλυκά και πλακούντες που τα αφήνουν επάνω στο βωμό, χόρτα και πρωτολούβια. Σε πολύ παλιά εποχή, πίστευαν πως οι θεοί ήθελαν ανθρώπινα θύματα οι οποίες αντικαταστάθηκαν πολύ πριν από την κλασική εποχή με θυσίες ζώων. Σφάζουν κριάρια και προβατίνες αγελάδες ή βόδια, γουρούνια, κασίκες και τράγους. Κάθε θεότητα έχει τις προτιμήσεις της. Π.χ προσφέρουν κυρίως στον Ποσειδώνα τράγους, στην Αθηνά αγελάδες, στην Άρτεμη και στην Αφροδίτη κασίκες. Τέλος τα θύματα πρέπει να είναι πάντα τέλεια δηλαδή Άγιοι και χωρίς ελάττωμα ενώ έχει σημασία και το φύλο τους και το χρώμα που έχει το τρίχωμα τους.

β. Η επίσημη θρησκεία των κλασικών χρόνων

Στα κλασικά χρόνια είχε ήδη δημιουργηθεί μια «επίσημη θρησκεία» με εντυπωσιακές γιορτές, επιδεικτικές πομπές και πολυδάπανες θυσίες, οι οποίες απέβλεπαν περισσότερο στην ψυχαγωγία του κόσμου και ελάχιστα στην τόνωση της θρησκευτικότητας του. Οι παλαιοί θεοί άρχισαν να απομακρύνονται από την αρχική τους φύση και να εξελίσσονται σε φρουρούς των πόλεων ως «πολιούχοι θεοί». Κανείς δεν αμφιβάλλει πως ο καθ' ολοκληρίαν μαρμάρινος Παρθενών με την υπερφυσικού μεγέθους χρυσελεφάντινη Αθήνα του Φειδία υπηρέτησε τόσο τη θρησκεία, όσο και τον αθηναϊκό πατριωτισμό και την καλαισθησία της εποχής.

Η γνήσια όμως λατρευτική διάθεση δεν έπαψε και στον 5^ο αιώνα να τροφοδοτείται από τον αρχικό θρησκευτικό πυρήνα των εορτών καθώς και από τις ταπεινές λαϊκές ή τις ιδιωτικές ιεροπραξίες που ποτέ δεν έχασαν τον πηγαίο θρησκευτικό χαρακτήρα τους.

Στο ναό της Αλέας φύλαγαν οι Τεγεάτες τα δόντια του Καλυδωνίου κάπρου, τα οποία είχαν τη φήμη πως απέτρεπαν κάθε κακό με τη μυστική τους δύναμη. Πολύ διαδεδομένη ήταν επίσης η πίστη πως τα λείψανα των ηρώων μπορούσαν να σώζουν τις πόλεις που τα κατείχαν και τα τιμούσαν. Ο Ηρόδοτος διηγείται τη μακρά και επίπονη προσπάθεια των Λακεδαιμονίων να βρουν και να μεταφέρουν στη Σπάρτη τα οστά του Ορέστη που θα τους βοηθούσαν να πάρουν την Τεγέα. Είναι γνωστή και η προσπάθεια των Αθηναίων για τη μεταφορά των οστών του Θησέως από τη Σκύρο και η ίδρυση του Θησείου, ενός από τα πιο σεβάσματα ιερά της Αθήνας. Δύναμη παρόμοια είχαν όλα τα φημισμένα αρχαιότροπα ξόανα των θεών, τα οποία ήταν κομμάτια ξύλου με στοιχειώδη μόνο λάξευση, που για να τα αποκτήσουν όμως οι πόλεις έκαναν συχνά μακρούς αγώνες.

Υπήρχε όμως στα κλασικά χρόνια ένα πλήθος ιερών χώρων, όπου ποτέ δεν έλειψε ή δεν απόνησε η θερμή λατρεία. Σε μερικούς από τους χώρους αυτούς, γνωστούς ως άβατα ή άδυτα, οι πιστοί απέφευγαν να μπουν για να μην πάθουν κακό από τη μυστηριώδη δύναμη τους. Αντίθετα, στα «εγκοιμητήρια» των ιερών έμπαιναν για να εφελκύσουν την ευεργετική δύναμη των θεϊκών υπάρξεων, τη διάχυτη μέσα σ' αυτά.

Κάθε πόλη φρόντιζε να διατηρεί χώρους ιερούς, αβεβήλωτους από την καθημερινή ζωή των ανθρώπων, για να ασκείται σ' αυτούς η λατρεία των θεών. Οι χώροι αυτοί, οι οποίοι <<τέμνονταν>> από το βέβηλο περιβάλλον, ονομάζονταν «τεμένη» και είχαν μέσα ένα βωμό, κάποτε και ναό με λατρευτική εικόνα του εκεί τιμώμενου θεού.

γ. Θρησκευτικές εορτές στα κλασικά χρόνια

Όλες οι γιορτές μετά τα Μηδικά άρχισαν να μπαίνουν στο κέντρο της επίσημης θρησκείας και σ' αυτές άρχισε να βρίσκει την κύρια έκφραση της η θρησκευτική ζωή των ελληνικών πόλεων. Αναπόφευκτο ήταν μερικές γιορτές να παραφορτωθούν με περιεχόμενο μη θρησκευτικό* και αυτών όμως ο αρχικός σκοπός παραμένει συνήθως ευδιάκριτος κάτω από το είδος των ιερουργιών που τις συνόδευαν. Βασικότερες επιδιώξεις υπήρξαν πάντοτε: η ενίσχυση των δυνάμεων της βλαστήσεως (με την πρόκληση βροχής ή την αποτροπή του παγετού ή της ξηρασίας), η αποτροπή

θεομηνίας ή ηθικού μιάσματος, ο τελετουργικός καθαρμός ή η σωτηρία από τον κίνδυνο, καθώς και η εξασφάλιση μιας καλύτερης επίγειας ζωής και μιας ευτυχέστερης μετά το θάνατο. Πολλές από αυτές τις γιορτές είναι αναμφισβήτητα αρχαιότερες από τους θεούς προς τιμήν των οποίων ετελούντο.

Οι εορτές συνδέονται με την πνευματική, καλλιτεχνική, οικονομική και πολιτική δραστηριότητα. Με την ευκαιρία των μεγάλων εορταστικών συγκεντρώσεων, συγγραφείς και καλλιτέχνες βρίσκουν την ευκαιρία να επιδείξουν τα έργα τους. Με τις λατρευτικές εκδηλώσεις προς τιμήν του Διονύσου συνδέεται ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματα του ανθρώπινου πνεύματος, η δημιουργία του θεάτρου. Οι δραματικοί αγώνες με τις παραστάσεις τραγωδιών, κατά την εποχή των μεγάλων Διονυσίων στην Αθήνα, αποτελούν κορυφαία έκφραση της πνευματικής ζωής και ένα πραγματικό “σχολείο” για την πνευματική και ηθική καλλιέργεια των πολιτών. Οικονομικές και εμπορικές δραστηριότητες σχετίζονται επίσης με τις μεγάλες εορτές, αλλά και οι αγώνες οι οποίοι μπορεί να είναι ιππικοί, μουσικοί, ποιητικοί, ακόμα και οινοποσίας. Σημαντικότεροι από αυτούς είναι οι αθλητικοί, που εκφράζουν το αγωνιστικό πνεύμα και την επιθυμία για διάκριση.

Η συλλογική λατρεία των θεών εκφράζεται, κατά κύριο λόγο, με τις επίσημες γιορτές που οργανώνονται με ευθύνη της πόλης και με καθορισμένο τυπικό, σε συγκεκριμένο χρόνο και τόπο....

δ. Τα Παναθήναια

Τα Παναθήναια ήταν η κυριότερη γιορτή της Αθήνας, η οποία λάμβανε χώρα στην πόλη κάθε τέσσερα χρόνια, προς τιμήν της πολιούχου θεάς Αθηνάς. Προτού αποκτήσει τη μεγαλοπρέπεια των κλασσικών χρόνων, είχε καθαρά θρησκευτικό χαρακτήρα και λεγόταν «Αθήναια». Η αρχαιότητα της μαρτυρείται από την παράδοση, σύμφωνα με την οποία ιδρύθηκε από το μυθικό βασιλιά Εριχθόνιο. Όταν έγινε η πολιτική ένωση της Αθήνας και οι αγροτικές κοινότητες της Αττικής συνοικίσθηκαν στο «άστυ», η εορτή αναδιοργανώθηκε, καθιερώθηκε «κοινή θυσία» των συνοικισμένων πολιχνών και η εορτή πήρε το όνομα Παναθήναια. Γύρω στο 565 π.Χ εκτός από τα «κατ’ ενιαυτό» Παναθήναια καθιερώθηκαν και τα μεγάλα Παναθήναια, ως πεντετηρική εορτή διάρκειας τεσσάρων ημερών. Κατά τα μεγάλα Παναθήναια, τη νύχτα της παραμονής της 28^{ης} Εκατομβαιώνος γινόταν η παννυχίδα, με χορούς παρθένων και νέων και με λαμπαδηφορία. Οι νικητές αυτών των αγώνων έπαιρναν ως έπαθλο «παναθηναϊκό αμφορέα» με λάδι από τις ιερές ελιές της Αθήνας και στεφανώνονταν με κλαδί κομμένο επίσης από τις ιερές ελιές.

Με την ανατολή του ήλιου της 28^{ης} Εκατομβαιώνος άρχιζε η μεγάλη πομπή από Κεραμικό, κοντά στο Δίπυλο (ετοιμαζόταν μέσα και μπροστά στο ευρύχωρο

οικοδόμημα, το γνωστό με το όνομα Πομπείο)* σκοπός της ήταν η μεταφορά των προσφορών για τη θεά στην Ακρόπολη και ιδίως του ιερού πέπλου που προοριζόταν για το επισημότερο άγαλμα της θεάς, το στημένο στον παλαιό ναό της Αθηνάς ή στον Παρθενώνα. Ο πέπλος αυτός, που ήταν ένα μεγάλο τετράγωνο ύφασμα, άρχιζαν κάθε χρόνο να τον υφαίνουν οι παρθένες των πιο διακεκριμένων αθηναϊκών οικογενειών, καθώς και παντρεμένες ευγενείς οικοδέσποινες. Ήταν κροκόχρωμος και είχε πάνω κεντημένες σκηνές της γιγαντομαχίας, όπου είχε διακριθεί, κατά τους μύθους, η τιμώμενη θεά. Οι απασχολούμενες με τον πέπλο γυναίκες λέγονταν «εργαστίνας». Ο πέπλος απλωνόταν ως ιστίο στο τροχοφόρο πλοίο που χρησιμοποιούνταν στα Παναθήναια, ίσως το ίδιο πλοίο των διονυσιακών Ανθεστηρίων: στο πλοίο υψωνόταν κάθετος ιστός με οριζόντια κεραία στο επάνω μέρος και πάνω στην οριζόντια κεραία απλωνόταν ο πέπλος, ώστε να διακρίνεται καλά η κεντημένη γιγαντομαχία. Το τροχοφόρο πλοίο διέσχιζε την Αγορά και προχωρούσε προς τα Προπύλαια.

Στην πομπή μετείχαν παρθένες των επισημότερων αθηναϊκών οικογενειών ως κανηφόροι, θαλεροί και διαλεγμένοι για την καλή τους εμφάνιση, νέοι έφιπποι, καθώς και οι μέτοικοι με κηρήθρες μελιού και γλυκίσματα μέσα σε χάλκινα ή ασημένια βαθουλά δοχεία ονομαζόμενα «σκάφες» και οι γυναίκες και οι κόρες τους με υδρίες στον ώμο, από τις οποίες λέγονταν «υδριαφόροι». Στην πομπή υπήρχαν και πολλά ζώα τα οποία οδηγούσαν στην Ακρόπολη για τις θυσίες που θα γίνονταν στον μεγάλο βωμό της Αθηνάς. Από το κρέας των θυσιών αυτών έπρεπε να φάνε για την «καλοχρονιά» οι άρχοντες πρώτα και έπειτα όλος ο λαός. Στην πομπή μετείχαν και αντιπροσωπείες των συμμάχων πόλεων, και ιδίως των πόλεων οι οποίες είχαν δεχθεί εποικισμό Αθηναίων.

ε. Τα Μεγάλα ή «εν άστει» Διονύσια

Τα μεγάλα ή «εν άστει» Διονύσια είχαν κι αυτά σχεδόν χάσει τον θρησκευτικό τους χαρακτήρα. Είπαμε πως άρχισαν να γιορτάζονται στην Αθήνα από τα μέσα περίπου του 6^{ου} αιώνα με την εισαγωγή στο άστυ της αγροτικής λατρείας του Ελευθέρος Διονύσου. Ήταν αθηναϊκή γιορτή προς τιμήν του Διονύσου του Ελευθέρα και θεσμοθετήθηκαν από τον Πεισίστρατο.

Οι Ελευθερές ήταν πολύγνη κοντά στο επί του Κιθαιρώνος πέρασμα από την Αττική προς τη Βοιωτία. Από εκεί ξεκίνησε η γνωστή διονυσιακή γιορτή. Τα «εν άστει» Διονύσια εξελίχθηκαν σε πολυήμερη ανοιξιάτικη γιορτή (από την 8^η έως την 13^η μέρα του Ελαφηβολιώνος μηνός..). Την πρώτη ημέρα, εκτός από τον «προάγων» που ήταν προορισμένος να δώσει μια συνοπτική ιδέα για τις δραματικές παραστάσεις που θα ακολουθούσαν, γινόταν από τον 5^ο τουλάχιστον αιώνα και μετά, και μια θυσία για τον Ασκληπιό, του οποίου το τέμενος συνεχόταν με του Διονύσου στη νότια πλαγιά της Ακροπόλεως* μεταφερόταν επίσης και το λατρευτικό ξόανο του Διονύσου από το τέμενος αυτό σε ένα μικρό ναό της Ακαδημίας. Την επόμενη ημέρα γινόταν η μεγάλη πομπή, κατά την οποία το άγαλμα μεταφερόταν διά του Κεραμικού στο ιερό του, της νότιας πλαγιάς της Ακροπόλεως.

Η πομπή, στην οποία ομάδες ανδρών και παιδιών έψαλλαν τον διθύραμβο, είχε πολύ εύθυμο χαρακτήρα* οι νέοι οδηγούσαν και έναν ταύρο για τη θυσία. Νέες διακεκριμένων οικογενειών μετείχαν ως κανηφόροι με τα απαραίτητα για τη θυσία σκεύη. Το κυριότερο όμως έμβλημα της πομπής ήταν ο φαλλός, το σύμβολο της γονιμότητας, που ήταν και έμβλημα όλων των «κατ' αγρούς» εορτών του Διονύσου, από τις οποίες κατάγονταν και τα «εν άστει» Διονύσια. Το απόγευμα και το βράδυ ομάδες πολιτών «κώμαζαν» στους δρόμους, δηλαδή περιέρχονταν την πόλη εύθυμοι, με χορούς, τραγούδια και πειράγματα. Οι επόμενες τέσσερις μέρες ήταν αφιερωμένες στις δραματικές παραστάσεις.

Οι τραγωδίες παρασταίνονταν από την 11^η μέχρι την 13^η ημέρα του Ελαφηβολιώνος (Μάρτιος/ Απρίλιος). Είναι επίσης γνωστό ότι από το 486 π. Χ κατά τη διάρκεια των εορτών παρουσιάζονταν κωμωδίες. Ο διαγωνισμός τραγικών ηθοποιών τοποθετείται χρονικά στα 449 ενώ των κωμικών πολύ αργότερα (329-312). Εκτιμάται ότι την επόμενη μέρα των Διονυσίων λάμβανε χώρα συνέλευση απολογισμού των Διονυσίων, ενώ πηγές αναφέρουν και την τέλεση της γιορτής των Πανδίων.

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην κλασική Αθήνα υπήρχε μια πληθώρα επαγγελμάτων με τα οποία ασχολούνταν οι ελεύθεροι πολίτες και οι μέτοικοι . Βέβαια , οι δούλοι ήταν κυρίως προορισμένοι για τις πιο σκληρές , χειρωνακτικές δουλειές. Η κίνηση στην αγορά της πόλης άρχιζε νωρίς το πρωί και τελείωνε αργά το βράδυ. Τα χαράματα, άλλοι αμέσως ξεκινούν για τις δουλειές τους αφού ποδεθούν βιαστικά.

Το μεγαλύτερο μέρος του αστικού πληθυσμού εργαζόταν για βιοπορισμό. Πολλά από τα επαγγέλματα απαιτούσαν γνώσεις και επιδεξιότητα. Στον Κεραμεικό επεξεργάζονταν τον άργιλο, κατασκεύαζαν τα αγγεία με τον τροχό, τα διακοσμούσαν και τα έψηναν στο φούρνο. Οι λατόμοι έκοβαν την πέτρα στην Πεντέλη, στους Δελφούς, στην Πάρο, στη Λακωνία ,οι λιθοξόοι, οι μαρμαρογλύφοι και οι γλύπτες τη μεταμόρφωναν σε μέλη αρχιτεκτονικά και γλυπτές μορφές. Οι βυρσοδέψες επεξεργάζονταν το δέρμα που χρησιμοποιούσαν οι σκυτοτόμοι για την κατασκευή υποδημάτων. Οι βαφείς παρασκεύαζαν χρώματα στέρεα για τα υφάσματα και οι γναφείς καθάριζαν τα ρούχα με νερό και ποτάσσα. Σιδηρουργοί επεξεργάζονταν το μέταλλο με το σφυρί και το αμόνι.Οι άνεργοι της Αθήνας συγκεντρώνονταν συνήθως στην Αγορά, όπου μπορούσαν οι εργολάβοι να τους μισθώσουν για μια ή περισσότερες ημέρες.

Εκτός από τα χειρωνακτικά επαγγέλματα υπήρχαν και άλλα που απαιτούσαν πνευματική καλλιέργεια όπως διδάσκαλοι, λογογράφοι, ιερείς, μάντιες, καλλιτέχνες και γιατροί .Το κράτος πλήρωνε τα φάρμακα των ασθενών. Οι άρρωστοι που δεν είχαν τα μέσα να καταφύγουν σε ιδιωτικούς ιατρούς, θεραπεύονταν δωρεάν. Η κίνηση άρχιζε νωρίς το πρωί και τελείωνε αργά το βράδυ. Τα χαράματα, όλοι αμέσως ξεκινούν για τις δουλειές τους αφού ποδεθούν βιαστικά.

Επαγγέλματα της πόλης

α. Ιατροδιδάσκαλοι και Γιατροί

Στην Αθήνα ιατροδιδάσκαλοι μάθαιναν στους επίδοξους γιατρούς τα στοιχειώδη για τη διαγνωστική των ασθενειών, την πρακτική θεραπεία (βεντούζες, αφαιμάξεις) και την επιφανειακή χειρουργική. Την ανατομία του σώματος ελάχιστα γνώριζαν οι αρχαίοι, γιατί ο τεμαχισμός πτωμάτων παραδοσιακά δεν επιτρεπόταν. Το γεγονός ότι πολλοί άσχετοι παρίσταναν τους γιατρούς και εκμεταλλεύονταν τους ασθενείς, είχε δώσει στο επάγγελμα κακή φήμη. Αν και ο Πλάτων δεν θεωρούσε την ιατρική επάγγελμα για ελεύθερους ανθρώπους, υπήρχαν πολλοί συμπολίτες του που το ασκούσαν με ζήλο και χρησιμοποιούσαν δούλους ως βοηθούς τους. Αναφέρονται και κάποιες ειδικότητες γιατρών, όπως οι οφθαλμίατροι που χρησιμοποιούσαν κολλύρια και οι οδοντίατροι που σφράγιζαν τα δόντια με μολύβι ή χρυσάφι.

Συναφή ήταν και τα γυναικεία επαγγέλματα της νοσοκόμας, της μαίας και της πρακτικής θεραπεύτριας. Τα φυτά και τα βότανα αποτελούσαν τη βασική ύλη για τα φάρμακα. Οι ριζοτόμοι τα συνέλεγαν και τα έφερναν στο φαρμακοποιό για επεξεργασία και διάθεση. Πολλές φορές το ρόλο του φαρμακοποιού έπαιζε ο ίδιος ο γιατρός.

Το κράτος πλήρωνε τα φάρμακα των ασθενών. Οι άρρωστοι που δεν είχαν τα μέσα να καταφύγουν σε ιδιωτικούς ιατρούς, θεραπεύονταν δωρεάν.

β. Αγγειοπλάστες και αγγειοπλαστική

Στην Αθήνα, στην περιοχή του Κεραμεικού, έστηναν τα περίφημα εργαστήρια τους οι αγγειοπλάστες, οι οποίοι κατασκεύαζαν πιθάρια, ποτήρια (κύλικες), αγγεία σε διάφορα σχήματα, λυχνάρια κ.α. Όταν τέλειωνε το αγγείο, το ξέραιναν στον ήλιο ή το έψηναν σε φούρνο και άρχιζαν τη διαδικασία της διακόσμησης. Οι αγγειογράφοι συνήθως ακολουθούσαν τον ερυθρόμορφο ή μελανόμορφο ρυθμό, προσθέτοντας πολλές φορές και άλλα χρώματα. Τα περισσότερα αγγεία που κατασκεύαζαν εξυπηρετούσαν καθαρά πρακτικούς σκοπούς.

γ. Βυρσοδέψες και βυρσοδεψία

Τα δέρματα των ζώων παραλάμβαναν από τους χωρικούς ή τους κρεοπώλες οι βυρσοδέψες για να τα επεξεργαστούν στα εργαστήρια τους και να τα παραδώσουν στη συνέχεια στους σκυτόμους. Οι τελευταίοι, σύμφωνα με τον Ξενοφώντα, ήταν ειδικευμένοι άλλοι σε ανδρικά και άλλοι σε γυναικεία παπούτσια και έπαιρναν κανονικά μέτρα στους πελάτες πριν αρχίσουν την κατασκευή.

δ. Υφαντουργία , κατασκευαστές υφασμάτων / ενδυμάτων

Στα υφάσματα που κυρίως προέρχονταν από τη ρόκα και τον εργαλείο των γυναικών κάθε σπιτιού, αναλάμβαναν οι βαφείς να δώσουν το επιθυμητό χρώμα και οι γναφείς να τα περιποιηθούν. Η συνέχεια ανήκε στους ράφτες και τις ράφτρες. Το επάγγελμα του τραπεζίτη συναντάται συχνότερα κατά τα τέλη του 5ου π. Χ. αιώνα, ως απόρροια της τότε οικονομικής κατάστασης.

ε. Τοκογλυφία και τοκογλύφοι

Όσο και να μας φαίνεται παράξενο τοκογλυφία και τοκογλύφοι υπήρχαν και στην αρχαιότητα και ειδικότερα στην κλασική εποχή που μας αφορά . Δανεισμοί υπήρχαν και παλιότερα αλλά πάντα χωρίς τόκο. Στην κλασική εποχή επαγγελματίες επενδύουν χρήματα σε δανεισμούς για καθαρά κερδοσκοπικούς λόγους. Ο συνηθισμένος τόκος κυμαίνονταν στο 10-12%. Επειδή πολλές φορές οι τοκογλύφοι

ζητούσαν μεγαλύτερο τόκο, το κράτος συχνά καθόριζε ανώτατο όριο, για να προστατεύει τους πολίτες από την εκμετάλλευση και την κερδοσκοπία.

2.Επαγγέλματα της υπαίθρου

Στην ύπαιθρο συναντάμε γεωργούς, κτηνοτρόφους, λατόμους, υλοτόμους, μεταλλουργούς και όσους ασχολούνταν με το ψάρεμα και το κυνήγι.

α. Γεωργία Η γεωργία θεωρούνταν από τους Έλληνες βασική πηγή πλούτου, μητέρα και τροφοδότη όλων των τεχνών. Πέρα από τα υλικά αγαθά πρόσφερε σωματική υγεία εμφυσούσε στην ψυχή όσων ασκούσαν το αίσθημα της δικαιοσύνης, γενναιότητα, υπομονή και επιμονή. Οι αγρότες χωρίζονταν σε 3 κατηγορίες :

- Σε αυτούς που είχαν τη γη και την καλλιεργούσαν μόνοι τους (αυτουργοί).
- Σε αυτούς που ανέθεταν σε άλλους τη καλλιέργειά της και επέβλεπαν το όλο έργο.
- Σε αυτούς που εμπιστεύονταν τα πάντα σε κάποιο διαχειριστή και αρκούσαν στα κέρδη από τα κτήματα τους, ζώντας σε κάποια πόλη.

Στην Αθήνα, μέχρι την κλασική εποχή, το μεγαλύτερο μέρος της γης κατείχαν οι αριστοκράτες ενώ αργότερα, ιδίως κατά τον 4^ο αιώνα π. Χ. τα κτήματα τους διασπάστηκαν σε πολλά μικρότερα και έτσι αυξήθηκε ο αριθμός των ιδιοκτησιών. Η εργασία των γεωργών ήταν σκληρή. Εργάζονταν όλο το χρόνο και τα μέσα καλλιέργειας που διέθεταν ήταν σχεδόν πρωτόγονα. Συνήθως καλλιεργούσαν δημητριακά, αμπέλια, οπωροφόρα δέντρα και λουλούδια. Παράλληλα ασχολούνταν με τη μελισσοκομία, μια και το μέλι εθεωρείτο εκλεκτό προϊόν.

β. Κτηνοτροφία Όσον αφορά την κτηνοτροφία, στην Αττική όπως και στις περισσότερες άλλες ελληνικές περιοχές, εκτρέφονταν πέρα από τα γνωστά υποζύγια, που ήταν απαραίτητα για τις μετακινήσεις, κυρίως χοίροι και αιγοπρόβατα. Όμως αυτά κατέστρεφαν αγροτικές καλλιέργειες και έφερναν σε αντιπαράθεση αγρότες και κτηνοτρόφους. Με αποτέλεσμα συχνά οι αρχές να αναγκάζονται μέχρι και να απαγορεύουν την εκτροφή αιγοπροβάτων.

γ. Κυνήγι Από τις πιο αγαπητές ασχολίες στην καθημερινή ζωή ήταν το κυνήγι. Κυνηγούσαν αλεπούδες, λύκους, αγριόχοιρους, και αρκούδες ενώ στις θαμνώδεις περιοχές πέρδικες, ορτύκια, τσίχλες και λαγούς. Για τα πουλιά και τα μικρά ζώα έστηναν παγίδες ή τα κτυπούσαν με βέλη και σφενδόνες. Για τα μεγάλα ζώα χρησιμοποιούσαν επίσης παγίδες, ακόντια, ρόπαλα, τσεκούρια και ειδικά για τους λαγούς ένα ραβδί, το λαγοβόλο. Ο Ξενοφών αναφέρει στον <<Κυνηγετικό>> του ότι το κυνήγι αποτελεί σπουδαίο παράγοντα για την αγωγή του νέου, ασκεί το σώμα, συνηθίζει τον κυνηγό στον κίνδυνο και τον προετοιμάζει για τον πόλεμο.

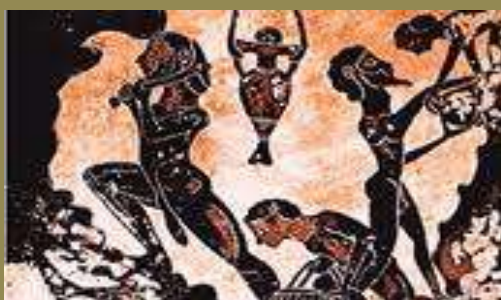
δ. Ψάρεμα Το ψάρεμα ήταν περισσότερο επαγγελματική απασχόληση παρά διασκέδαση. Και ενώ θεωρούσαν το κυνήγι ευγενική ασχολία, δεν συνιστούσαν το ψάρεμα γιατί χρειάζεται υπομονή και όχι δύναμη και δεν είναι άσκηση υγιεινή. Ψάρευαν με καλάμι. Στην άκρη του έδεναν κλωστή από λινάρι, στην οποία κρεμούσαν ένα κομμάτι φελλό, μολύβι και αγκίστρι. Χρησιμοποιούσαν τεχνητά δολώματα όπως και σήμερα. Ψάρευαν επίσης με κάθετη και δίχτυα διαφόρων ειδών. Με το καμάκι χτυπούσαν τα κήτη και χρησιμοποιούσαν βάρκες με δαδί περίπου σαν το σημερινό τυροφάνι.

Άλλα επαγγέλματα της υπαίθρου ήταν οι **λατόμοι** οι οποίοι έβγαζαν τα μάρμαρα από την Πεντέλη, την Πάρο ή και άλλες περιοχές. Επιπλέον υπήρχαν οι υλοτόμοι που έκοβαν τα δέντρα απ' τα δάση. Τέλος, ήταν και οι **μεταλλωρύχοι** που άνοιγαν χαμηλές στοές με τις αξίνες, τις σμίλτες και τα σφυριά τους και προσπαθούσαν να εξορύξουν το μέταλλευμα, που άλλοι μετέφεραν έξω από τις γαλαρίες. Οι θάνατοι στα μεταλλεία ήταν συνηθισμένο φαινόμενο. Στα μεταλλεία δούλευαν κυρίως δούλοι.

3. Δούλοι

Η κυριότερη πηγή για την προμήθεια δούλων ήταν οι πολέμοι. Δραματικό παράδειγμα οι 7.000 Αθηναίοι που αιχμαλωτίστηκαν κατά την εκστρατεία της Σικελίας και κατέληξαν στα μεταλλεία των Συρακουσών. Σε καιρό ειρήνης

προμηθεύονταν δούλους από το εμπόριο. Οι γυναίκες ήταν λίγο ακριβότερες από τους άνδρες. Δημόσιοι και ιδιωτικοί δούλοι δεν ήταν άνθρωποι αλλά πράγματα τα οποία μπορούσε κανείς να αγοράσει, να πουλήσει ή να ενεχυριάσει. Δεν είχαν καμιά νομική υπόσταση δεν μπορούσαν να καταθέσουν ως μάρτυρες στα δικαστήρια, δεν είχαν το δικαίωμα να παντρευτούν χωρίς την άδεια του κυρίου τους. Τον δούλο που επιχειρούσε να δραπετεύσει, του σημάδευαν πυρακτωμένο σίδερο. Τους δούλους που παραμελούσαν την εργασία τους, τους μαστίγωναν σκληρά.

Οι ιδιοκτήτες δούλων δεν ευνοούσαν την ένωση των δούλων για να αποκτήσουν νέους δούλους, γιατί το κόστος της ανατροφής των παιδιών ήταν μεγάλο. Οι μικροϊδιοκτήτες δεν αγόραζαν δούλους, επειδή δεν είχαν τα μέσα να τους συντηρήσουν. Μπορούσαν όμως να νοικιάσουν δούλους για τις εποχιακές ανάγκες τους.

Το εμπόριο ήταν πολύ ανεπτυγμένο στην Αθήνα και απασχολούσε πολλούς δούλους. Σε πολλές εργασίες απασχολούσαν σχεδόν αποκλειστικά δούλους. Οι πιο συνηθισμένες εργασίες για δούλους ήταν του θυρωρού, του παιδαγωγού, του μαγείρου κ.α.

Οι βαρύτερες εργασίες για τους δούλους ήταν το γύρισμα της μύλοπετρας για το άλεσμα των δημητριακών και η απασχόληση στα μεταλλεία. Οι δούλοι δεν είχαν καμιά νομική υπόσταση, δεν μπορούσαν να καταθέσουν ως μάρτυρες στα δικαστήρια, δεν είχαν το δικαίωμα να παντρευτούν χωρίς την άδεια του κυρίου τους. Το δούλο που επιχειρούσε να δραπετεύσει, τον σημάδευαν με πυρακτωμένο σίδερο. Τους δούλους που παραμελούσαν την εργασία τους, τους μαστίγωναν σκληρά. Ο νεοφερμένος στην οικογένεια δούλος ακολουθούσε τη θρησκεία της οικογένειας, παρευρισκόταν στις προσευχές και έπαιρνε μέρος στις οικογενειακές εορτές. Όταν πέθαινε, τον έθαβαν στον τάφο της οικογένειας. Οι ελληνικής καταγωγής δούλοι μπορούσαν να μνηθούν στα Ελευσίνια Μυστήρια.

ΕΝΔΥΜΑΣΙΑ , ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ ΚΑΙ ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ

α. ΕΝΔΥΜΑΣΙΑ

Οι Αθηναίοι της κλασικής εποχής έδιναν ιδιαίτερη σημασία στην ενδυμασία , την κόμμωση και τον καλλωπισμό του σώματος ,αφού η μόδα συνδεόταν άμεσα με την κοινωνική θέση, το φύλο ,την ηλικία και το επάγγελμα. Το ένδυμα υπήρξε ένδειξη πολιτισμού και χαρακτηρίζεται από ελευθερία στην έκφραση , από απλότητα και αγάπη .Το ένδυμα όπως περιγράφεται στα ομηρικά έπη, δεν έσφιγγε ποτέ το σώμα, ούτε το έκρυβε από τον ήλιο και το φως αλλά το άφηνε ελεύθερο να διαγραφεί κάτω από τις πλούσιες πτυχές του, προβάλλοντας το γεροδεμένο ανδρικό σώμα και τη χάρη της γυναικείας κορμοστασιάς.

Ως βασικό ένδυμα είχαν το χιτώνα. Σπάνια στερεωνόταν με ζώνη και ποίκιλε ανάλογα με τον τόπο, τις καιρικές συνθήκες και την ιδιότητα των προσώπων που το έφεραν. Κοντό χιτώνα φορούσαν οπωσδήποτε οι πολεμιστές κάτω από την πανοπλία τους ενώ μακριούς φορούσαν οι ιερείς και οι ηνίοχοι. Η βασική ιδέα για τη μορφή και το υλικό των ενδυμάτων είχε άμεση σχέση με τη λειτουργικότητά τους και για τις επιλογές που γίνονταν, φαίνεται ότι λαμβάνουν υπόψη και τα κριτήρια της χρησιμότητας και της άνεσης. Στα βασικά κριτήρια , η βασική διαίρεση των ενδυμάτων ,είναι σε χιτώνες και σε επιβλήματα ή περιβλήματα. Οι χιτώνες κοντοί ή ποδήρεις , ήταν συνήθως λινά ενδύματα που φοριούνταν από άνδρες και γυναίκες . Στην κατηγορία των επιβλημάτων ανήκε το ιμάτιον που φοριόταν και από τα δύο φύλα, ενώ για τους άνδρες προοριζόταν ακόμη και η χλαμύς και η χλαίνη. Οι Έλληνες δεν προτιμούσαν τα έντονα και εκθαμβωτικά χρώματα.Το μαύρο χρώμα αποτελούσε ένδειξη πένθους .

Το κύριο γυναικείο ένδυμα ήταν ο πέπλος που στερεωνόταν στους ώμους με περόνες και με ζώνη στη μέση. Η λέξη «εανός» σημαίνει ταιριαστός. Ήταν «ποικίλος» και « πολυποικίλος » . Οι γυναίκες φορούσαν μακρύ πέπλο με ζώνη που τόνιζε τη λεπτή μέση. Ο πέπλος ήταν κοσμημένος με σχέδια κεντημένα ή υφασμένα, όπως ο πέπλος που πρόσφερε η Αθηνά στην Ήρα για να γοητεύσει το

Δία. Το κρήδεμνο, η καλύπτρα, κάλυπτε το κεφάλι και έπεφτε στους ώμους. Τα μακρυνά μαλλιά τα κοσμούσαν με ταινίες , κάτι διακοσμητικά που συνοδεύονταν με κάλυμα στο πίσω μέρος του κεφαλιού (κεκρύφαλο). Όταν δεν τα άφηναν ελεύθερα στους ώμους , τα συγκρατούσαν με δίχτυ (πλεκτή αναδέσμη). Πλούσια κοσμήματα, περιδέραια, βραχιόλια, σκουλαρίκια, περόνες και κομψά δερμάτινα πέδιλα, συμπλήρωναν τη γυναικεία αμφίεση. Το ένδυμα με την πάροδο των χρόνων , διατήρησε τα βασικά χαρακτηριστικά .Υπήρχαν άφθονα στοιχεία σε αγγειογραφίες και σε ευρήματα. Ωστόσο από τον Ηρόδοτο μαθαίνουμε ότι υπήρχαν δύο τύποι ενδυμάτων. Οι γυναίκες φορούσαν δωρικό χιτώνα τον οποίο αργότερα αντικατέστησαν με ιωνικό. Ο Ηρόδοτος μάλιστα διηγείται ότι μετά την καταστροφή των Αθηναίων στην Αίγινα (568 πΧ), ένας μόνο πολίτης γύρισε ζωντανός για να αναγγείλει τη συμφορά. Οι γυναίκες έτρεξαν κοντά του και τον ρώτησαν για τους δικούς τους. Τόση ήταν η λύπη για τον χαμό των αγαπημένων τους και η μανία εναντίον εκείνου που επέζησε ώστε καθεμιά τον τρυπούσε με την περόνη που κρατούσε τον

χιτώνα της, με αποτέλεσμα να τον θανατώσουν . Οι Αθηναίοι ,θεώρησαν την πράξη χειρότερη και από τη συμφορά των στρατεύματων τους και υποχρέωσαν τις γυναίκες να εγκαταλείψουν το δωρικό χιτώνα και να φορέσουν τον ιωνικό, που δε χρειαζόταν περόνες για να στερεωθεί. Ο δωρικός χιτώνας, εικονίζεται σε πολλά μελανόμορφα αγγεία, αποτελείται από ένα μεγάλο , επιμηκές μάλλινο ύφασμα (ο χιτώνας , τύλιγε το σώμα και στερεωνόταν με ζώνη, γύρω από τη μέση). Τα κύρια χαρακτηριστικά του ήταν το απόπτυγμα και ο κόλπος. Δηλαδή η πτυχή που περιόριζε το υπερβολικό μήκος του χιτώνα. Στην αρχή το ένδυμα εμφανιζόταν στενό, με τον καιρό όμως αποκτά μεγάλο φάρδος και πέφτει με χάρη σε πλούσιες πτυχές όπως οι Καρυάτιδες του Ερεχθείου. Μια παραλλαγή του δωρικού χιτώνα είναι ο λεγόμενος πέπλος ενδύματος, για να παρουσιάσει την παρθένο Αθηνά. Πάνω από τον χιτώνα, φορούσαν το ιμάτιο που φοριόταν και από τα δύο φύλα. Ωστόσο για τους άνδρες προοριζόταν ακόμη η χλαμύς και η χλαίνη για την αντιμετώπιση σκληρότερων κλιματολογικών συνθηκών.

β. ΠΕΡΙΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΜΑΛΛΙΩΝ

Στην Αρχαία Αθήνα, τα κουρέια ήταν οικείος χώρος για τους άνδρες, οι οποίοι περιποιούνταν συχνά τα μαλλιά τους, τα γένια τους, ακόμη και τα νύχια των ποδιών τους. Διατηρούσαν πλούσια γενειάδα. Ωστόσο, μέχρι τον 6^ο αι. άνδρες και γυναίκες

άφηναν τα μαλλιά τους μακριά. Η αλλαγή του χρώματος των μαλλιών από μαύρο σε ξανθό ήταν κάτι το ασυνήθιστο και ήταν χρώμα που το εκτιμούσαν περισσότερο απ' όλα. Ωστόσο αποτελούσε χαρακτηριστικό γνώρισμα των εταίρων. Άνδρες και γυναίκες χρησιμοποιούσαν κορδέλες και ειδικά κοσμήματα για τη στερέωση των μαλλιών.

γ. ΚΟΣΜΗΜΑΤΑ

Το ανδρικό κόσμημα περιοριζόταν σε ένα δαχτυλίδι που χρησίμευε ως σφραγιδόλιθος. Αντίθετα, στα γυναικεία κοσμήματα υπήρχε μεγάλη ποικιλία. Υπήρχαν βαριά περιδέραια που στη συνέχεια αντικαταστάθηκαν από ελαφριές αλυσίδες, βραχιόλια, σκουλαρίκια, διαδήματα, πόρπες και ταινίες με κοσμήματα.

δ. ΚΑΛΛΥΝΤΙΚΑ ΚΑΙ ΑΡΩΜΑΤΑ

Οι γυναίκες συνήθιζαν να βάζουν τα μάγουλα και τα χείλη τους. Περιζήτητα ήταν τα αρώματα που γίνονταν από την ανάμειξη διάφορων ελαίων. Τα αρωματοπωλεία πρόσφεραν ειδικές αρωματικές αλοιφές που χρησιμοποιούσαν για την περιποίηση διαφόρων σημείων του σώματος. Πολλές φορές η ματαιοδοξία των γυναικών και η επιμονή τους να μεταβάλλουν τη φυσική τους όψη, προκαλούσε τις επικρίσεις των ανδρών.

ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ

α.ΘΕΑΤΡΙΚΕΣ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΧΟΡΟΙ

Μια μορφή ψυχαγωγίας με περιεχόμενο θρησκευτικό και διδακτικό, ήταν οι θεατρικές παραστάσεις. Οι παραστάσεις - τρεις δραματικές και ένα σατιρικό δράμα - διαρκούσαν ολόκληρη τη μέρα και οι θεατές έπαιρναν μαζί τους φαγητά. Αν

ενθουσιάζονταν από μια σκηνή έλεγαν « αυθις αυθις », αν όμως γινόταν κάποιο λάθος ,ακολουθούσαν διάφορα ξεσπάσματα και επενέβαιναν οι ραβδούχοι. Μεγάλη ψυχαγωγία πρόσφερε και ο χορός . Οι Έλληνες θεωρούσαν θείο χάρισμα τη ρυθμική κίνηση ενός πλαστικού σώματος .Ο χορός μαζί με τη μουσική και την ποίηση ήταν γνωρίσματα καλλιέργειας και μορφώσεως . Πολλοί χοροί είχαν μυθική αρχή και θεία προέλευση. Οι « κωμοί » ήταν χαρούμενες πομπές με τραγούδι και χορό σε εορτές και συμπόσια που κρατούσαν άγρυπνους τη νύχτα τους ήσυχους πολίτες. Για τον Πλάτωνα ο χορός σημαίνει παιδεία γιατί προωθεί όχι μόνο την ευλυγισία και τη χάρη του σώματος αλλά και την καλλιέργεια της ψυχής και την ισορροπία του πνεύματος.

ΔΙΑΤΡΟΦΗ

Γενικά οι Αθηναίοι ήταν λιτοδίαιτοι . Είχαν το πρωινό (ακράτημα),το μεσημεριανό (αριστον),το απογευματινό (εσπέρισμα) και το βραδινό (δειπνον). Τα περισσότερα φαγητά τα έτρωγαν με τα δάχτυλα γιατί δεν ήξεραν τη χρήση των πηρουνιών.Το καθημερινό φαγητό στα ομηρικά χρόνια ήταν κυρίως κρέας, ψωμί και κρασί . Συνήθιζαν επίσης το γάλα, το τυρί, το μέλι και τα λαχανικά .Το κρέας ηταν ακριβό και το έτρωγαν σε έκτακτες περιστάσεις και σε δημόσιες εορτές. Ετρωγαν επίσης ψάρια, πουλερικά, όρνιθες, χήνες, λαγούς κ.α. Σε κάθε εκδήλωση δεν έλειπε και τραγούδι.

Τραγουδούσαν τον παιάνα με τη συνοδεία της αυλητρίδος. Κύρια θέση στα συμπόσια είχαν οι συζητήσεις, τα παιχνίδια, τα αινίγματα, οι γρίφοι και ο κότταβος ,ένα παιχνίδι πολύ διαδεδομένο στην κλασική εποχή. Υπήρχαν ακόμη και θεατρικές διασκεδάσεις. Εμφανίζονταν γελωτοποιοί, ακροβάτες Κι όμιλοι καλλιτεχνών.

ΣΥΜΠΟΣΙΑ

Για τους αρχαίους Έλληνες, ήταν κάτι το αδιανόητο να τρώνε μόνοι τους. Ο Πλούταρχος τόνιζε ότι το να φάει κανείς μόνος του δεν σημαίνει να γευματίσει, αλλά να γεμίσει το στομάχι του σαν τα ζώα. Αυτό σημαίνει ότι εκείνοι που έτρωγαν μόνοι τους, προκαλούσαν ενόχληση στους άλλους. Επομένως, με την νοοτροπία αυτή, δικαιολογείται η μεγάλη τους αγάπη για τα συμπόσια που πολλά έμειναν στην ιστορία.

Ο αριθμός των καλεσμένων στα συμπόσια ήταν περιορισμένος, προκειμένου ο οικοδεσπότης να μην αφήσει κάποιον παραπονούμενο από τα προσφερόμενα.

Στα γεύματα και στα συμπόσια, οι αρχαίοι έτρωγαν ξαπλωμένοι σε κλινίδια. Πολλές φορές, πριν αρχίσει το δείπνο, ελάμβαναν το μπάνιο τους. Η αρχή γινόταν με το πρόπομα, ένα γλυκό κρασί ή χυμό φρούτων ανακατεμένο με μέλι και έπειτα συνέχιζαν με το κυρίως κρασί πάντοτε βέβαια νερωμένο. Κανένας δεν μπορούσε να

καθίσει στο τραπέζι χωρίς να πει. Άλλωστε, το “πίε ή φύγε”, ήταν κάτι που συχνά τόνιζε ο συμποσίαρχος στους καλεσμένους. Συμποσίαρχος ήταν αυτός που καθόριζε το βαθμό του μείγματος των κρασιών, ενώ, πολλές φορές ήταν ο ίδιος ο οικοδεσπότης. Κανένας δεν πήγαινε ακάλεστος στα συμπόσια, εκτός από τους πολύ στενούς συγγενείς, κάποια εταίρα ή κάποιος γελωτοποιός.

Πριν αρχίσει το φαγοπότη, γίνονταν σπονδές στους θεούς. Μια από αυτές ήταν απαραίτητος για τον Ξένιο Δία ή για τον Διόνυσο. Έπιναν λίγο ανέρωτο κρασί και μετά έχυναν μερικές σταγόνες σαν προσφορά στο όνομα της θεότητας. Με το υπόλοιπο σημάδευαν κάποιον στόχο. Αποτελούσε μια νέα σπονδή που την αφιέρωναν σε κάποιο αγαπημένο πρόσωπο και συνήθως σε κάποια εταίρα (ερωτικός κότταβος), ενώ η επιτυχία της διαδικασίας αποτελούσε καλό οινικό. Ο κότταβος είχε γίνει τόσο δημοφιλής, ώστε επινοήθηκαν πολλές ποικιλίες του συγκεκριμένου παιχνιδιού.

Οι συμποσιαζόμενοι πολύ συχνά έψαλλαν τον “παιάνα”, ενώ, διασκέδαζαν με διάφορα χορευτικά ή ακροβατικά, αφού κυκλοφορούσαν οι σχετικοί προς ενοικίαση θίασοι, καθώς και με τις αυλητρίδες, τις κυβίστρες ή τις εταίρες. Οι τελευταίες απολάμβαναν εξαιρετικές αμοιβές για τις ιδιαίτερες υπηρεσίες που προσέφεραν. Αρκετοί πάντως φρόντιζαν να καλούν διάσημα ονόματα στα τραπέζια τους με απώτερο σκοπό τον εντυπωσιασμό και την φήμη του γεγονότος.

Όλοι οι αρχαίοι Έλληνες αγαπούσαν τα συμπόσια, τα οποία οργάνωναν στις διάφορες οικογενειακές γιορτές ή στις γιορτές της πόλης τους, ακόμη για τον ερχομό ενός φίλου ή για τη νίκη σε αθλητικούς, δραματικούς ή και πολιτικούς αγώνες. Όλα τα γεύματα και τα δείπνα των Αθηναίων αποτελούσαν μεγάλη πολυτέλεια για τους άσπονδους εχθρούς τους, τους Σπαρτιάτες. Εκεί, την πρώτη θέση κατείχε ο “μέλας ζωμός”, ένα πιάτο που ούτε στον ύπνο τους δεν ήθελαν να δουν οι εκτός Σπάρτης καλοφαγάδες.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι τα συμπόσια αποτέλεσαν την αιτία να αναπτυχθεί ένα ιδιαίτερο και πρωτότυπο λογοτεχνικό είδος. Ενώ, στην ιστορία πέρασαν το “Συμπόσιο” του Πλάτωνα, το “Συμπόσιο” του Ξενοφώντα, το “Έπτά Σοφών συμπόσιο” του Πλούταρχου, όπως και οι “Δειπνοσοφιστές” του Αθήναιου.

ΤΑ ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ

Ένα σημαντικό μέρος της ψυχαγωγίας των νέων αλλά και των ενηλίκων ήταν τα διάφορα παιχνίδια. Ο *Κότταβος* ήταν ένα παιχνίδι που είχε διονυσιακό χαρακτήρα και έπρεπε με το κρασί που έμενε στο ποτήρι να συμαδεύσουν κάποιο στόχο. Επίσης, έλεγαν το όνομα του αγαπημένου τους προσώπου. Ο *Ασκολιασμός* ήταν ένα παιχνίδι όπου προσπαθούσαν να κρατήσουν την ισοροπία τους , πηδώντας με το ένα πόδι σε φουσκωμένα σακιά. Ένα άλλο παιχνίδι ήταν η *Πλατάγη* όπου το έπαιζαν τα μωρά , ήταν μια πήλινη κουδουνίστρα και με τον ήχο που έκανε , σταμάταγαν τα κλάματα. Η *τυφλόμυγα* ήταν ένα παιχνίδι που με μαντίλι τα μάτια ενός παιδιού και έλεγαν κάποια λόγια , έπειτα κυνηγούσαν κάποιο παιδί. Η *Κινήτιδα* (αγαλματάκια) είναι ένα παιχνίδι που παίζεται μέχρι σήμερα. Οι παίκτες μόλις δοθεί το σύνθημα πρέπει να μείνουν ακίνητοι , εκείνος που θα κινηθεί χάνει. Κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού τα παιδιά λένε κάποια λόγια απαραίτητα για την συνέχιση του. Με την *Μπάλα* τα παιδιά έπαιζαν το εξής παιχνίδι: το ένα πέταγε την μπάλα δυνατά και εκείνη έσκαγε στο έδαφος και την πιάνει ένα άλλο παιδί. Η μπάλα ήταν φτιαγμένη από δέρμα ζώων. Τα *Πεντέλιθα* (πεντόβολα) παίζονταν με απεριόριστο αριθμό παιδιών. Το κάθε παιδί είχε πέντε βοτσαλάκια στα πόδια του, ο κάθε παίκτης πετούσε ένα βοτσαλάκι ψηλά και έπρεπε να το ξαναπιάσει αφού είχε πάρει από κάτω ένα ακόμα βοτσαλάκι. Το *Αθούρμα* ήταν το αγαπημένο παιχνίδι των μεγαλύτερων αγοριών, ένα πήλινο αλογάκι πάνω σε ρόδες, που το έσερναν σε όλο το σπίτι. Το *Γιο-Γιο* ήταν επίσης ένα παιχνίδι της αρχαιότητας. Οι παίκτες σκάλιζαν σε ένα ξύλο δυο δίσκους που ενώνονταν στο κέντρο με έναν κυλινδρικό άξονα , πάνω στον οποίο στερέωναν την αρχή μιας κλωστής την οποία στη συνέχεια τυλίγουν γύρω-γύρω . Το γιο-γιο ήταν έτοιμο. Το αφήνουν να πέσει και η κλωστή ξετυλιγόταν , ενώ με μια κίνηση του χεριού ξαναμαζευόταν γύρω από τον άξονα. Έπειτα , το άφηναν πάλι να πέσει και ξανά από την αρχή. Τέλος, ένα παιχνίδι ήταν η *Βασιλίτιδα* όπου ήταν ένα παιχνίδι όμοιο με το κλέφτες και αστυνόμοι.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. **Robert Flaceliere**, Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των Αρχαίων Ελλήνων, εκδόσεις Παπαδήμα 1999.
2. **Βενιζέλου Θεοδοσίου**, Περί του ιδιωτικού βίου των Αρχαίων Ελλήνων , εκδόσεις Δημιουργία 1995.
3. **R.K.Sinclair**, Δημοκρατία και Συμμαχίες στην Αρχαία Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου Α. Καρδαμίτσα 1997.
4. **Angus Konstam** , Ιστορικός Άτλας της Αρχαίας Ελλάδας , εκδόσεις Σαββάλας 2005
5. **Ιστορία του Ελληνικού Έθνους** , Κλασσικός Ελληνισμός , Τόμοι Γ1 και Γ2, εκδοτική Αθηνών
6. **Γιαννικόπουλος Αναστάσιος**, Άγνωστες πτυχές της αρχαίας ζωής και αγωγής, εκδόσεις Γρηγόρη .

Και τα σχολικά βιβλία :

- 1.Γρυντάκης Γ., Δάλκος Γ. , Χόρτης Α. , Κοινωνική και πολιτική οργάνωση στην αρχαία Ελλάδα, ΟΕΔΒ
2. Αντώνη Μαστραπά, Ιστορία του Αρχαίου Κόσμου, Βιβλίο Α΄ Λυκείου, ΙΤΥΕ
3. Κατσουλάκος Θ., Κοκκορού – Αλευρά Γ., Σκουλάτος Β., Αρχαία Ιστορία, Α΄ Γυμνασίου , ΙΤΥΕ

Οι φωτογραφίες προέρχονται από :

www.tnith.edu.gr/aet/photographs/index
www.freepik.gr.
<http://users.chl.gr/ipap/Ellinikos Politismos//>
[http://parthenon-sculptures.blogspot.com//](http://parthenon-sculptures.blogspot.com/)

Από προσωπικό αρχείο φωτογραφιών

